

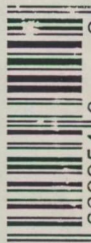
У-455,4-

-g.m.

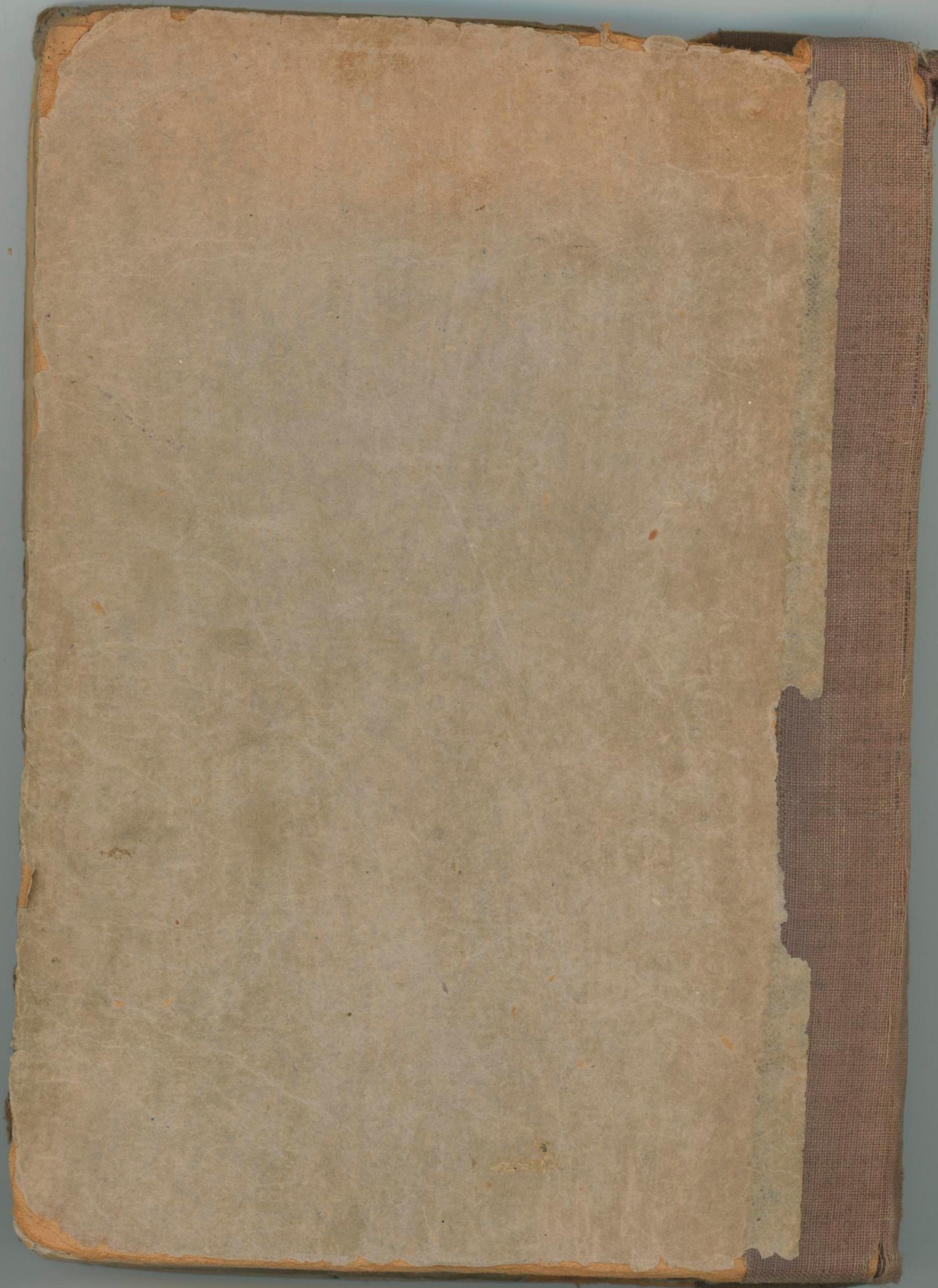
314710

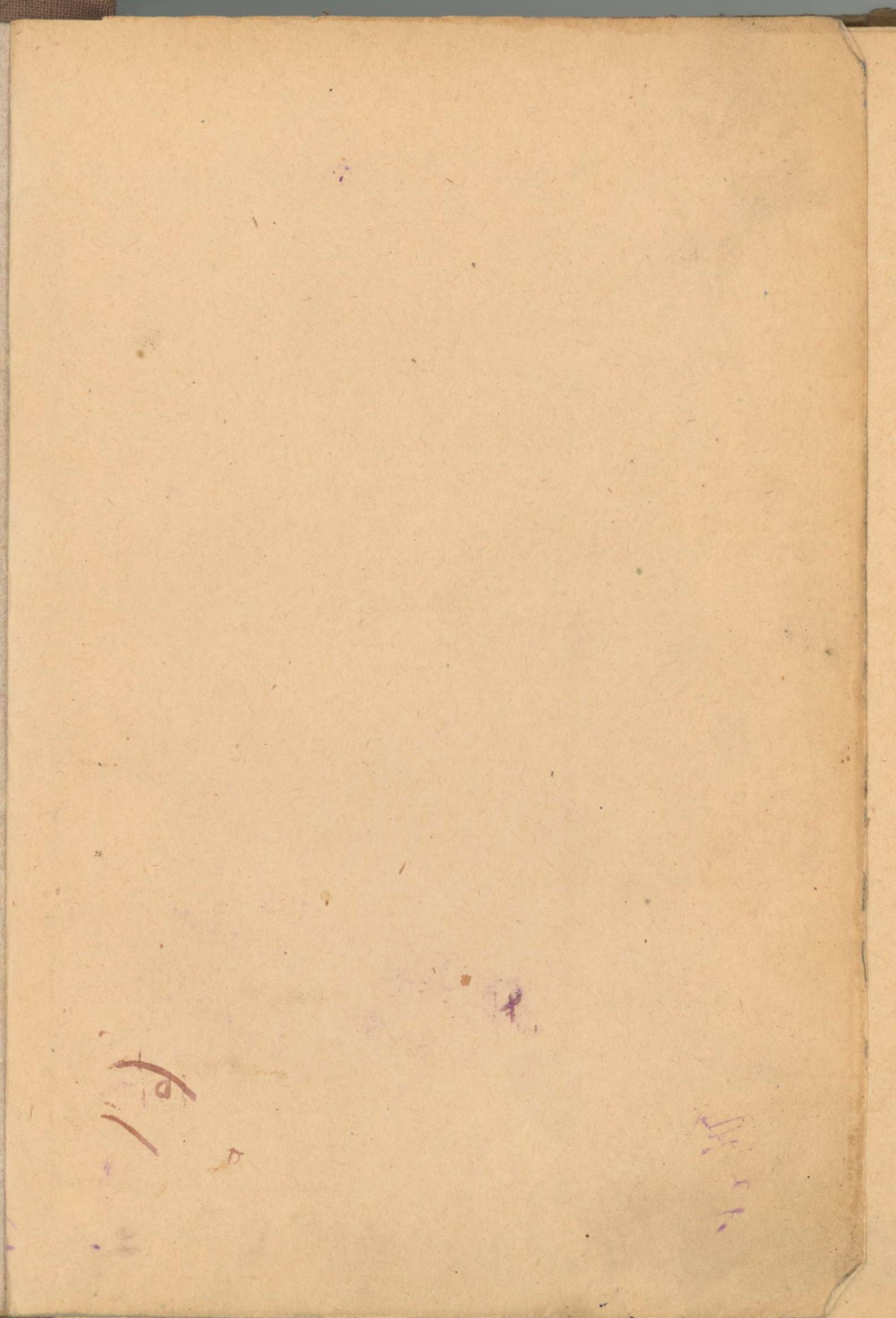
УКРАЇНСЬКІ
ДУМИ
ТА ІСТОРИЧНІ
ПІСНІ

V.N. KARAZINE KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

0 009954 3 2

УКРАИНСКИЕ Д У М Ы И ИСТОРИЧЕСКИЕ П Е С Н И

СОСТАВЛЕНИЕ И ПРИМЕЧАНИЕ
М. П Л И С Е Ц К О Г О

РЕДАКЦИЯ И ПРЕДИСЛОВИЕ
М. Р Ы Л Ь С К О Г О

УКРАИНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО

У-455,4/9.т.

955

УКРАЇНСЬКІ ДУМИ ТА ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

УПОРЯДКУВАННЯ ТА ПРИМІТКИ
М. ПЛІСЕЦЬКОГО

РЕДАКЦІЯ ТА ПЕРЕДМОВА
М. РИЛЬСЬКОГО

ПРОВЕРЕНО
УНБ 1948 р.

Центральна Наукова
Бібліотека при ХДУ
314910

ПРОВЕРЕНО
УНБ

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО - 1944

58

ВСТУПНЕ СЛОВО

Українські думи та історичні пісні справедливо вважають найдорожчим алмазом у короні ^{світла}многострадального, волелюбного, прекрасного й великого українського народу. З вивченням їх, із захопленням ними, із глибоким їх використанням у власній творчості пов'язані імена таких письменників, учених, музикантів, художників, як Шевченко, Гоголь, Франко, Леся Українка, Павло Тичина, Максимович, Пантелеймон Куліш, Костомаров, Антонович, Драгоманов, Русов, Житецький, Сумцов, Горленко, Манжура, Порфирій Мартинович, Сластьон, Лисенко, Філарет Колесса, Дмитро Ревуцький і багато інших. Про пісні історичні і особливо про думи існує величезна література, але й то, звісно, не всі ще проблеми щодо них, зокрема справа з їх походженням, із авторами їх та першими виконавцями, із їх поширеністю та тривалістю в народі, з виникненням і розгалужуванням їх варіантів, з їх поетичними та музикальними особливостями — не всі ще ці проблеми остаточно розв'язані і вичерпані.

Невичерпне джерело становлять думи й пісні і для поетів, драматургів, композиторів. Багато сторінок у «Тарасі Бульбі» Гоголя безпосередньо навіяні думами, і для дослідника цікаво стежити, як схрестилися у безсмертній повісті впливи Гомера із впливом українських епічних творів. Шевченко, що, маючи неповторну могутню творчу індивідуальність, немало в чому був разом з тим безпосереднім продовжувачем народної традиції, дуже багато для свого поетичного інструментарія взяв саме з дум та пісень. Його «Дума» в поемі «Сліпий» («Невольник») — неперевершений зразок не стилізації, а глибокого й сміливого творення в народному характері. Вона

дозволяє сказати, що в особі Шевченка маємо творця справжньої народної думи, який різниться від своїх попередників тільки тим, що сам записав свій твір. Конгеніальну музику до цієї «Думи» скомпонував Микола Лисенко, а конгеніальним виконавцем її був, кажуть, Микола Садовський. Я живо пригадую, як небіжчик Русов, записувач дум від одного з найзнаменитіших їх виконавців, кобзаря Остапа Вересая, і сам чудесний у минулому співець, казав, уже старенький, мені, юнакові: «Колись і я її співав,— ну, а як почав її співати Садовський, дак я й перестав»... Творчість Лесі Українки своїм характером далека від прямого використання народних вірців, але на мові її творів лежить незаперечний слід пильного студіювання саме наших дум.

За наших часів дуже глибоко й своєрідно застосовує в своїй творчості елементи думи Павло Тичина. Його «Дума про трьох вітрів», являючись зовсім новим супроти Шевченка переломленням народної традиції в призмі поетового світогляду й світовідчужання, так само гідна стати поруч із своїми попередницями, творами геніальних безіменних поетів. Цю «Думу», до речі, прекрасно поклав на музику Левоко Ревуцький, і шкода, що музика ця не набула собі належного поширення. «Дума про вітчизняну війну» Вериківського (слова Рильського), виконувана артистом Іваном Паторжинським, звернула в наші дні на себе пильну увагу громадськості. Драма Старицького «Маруся Богуславка» і трагедія Карпенка-Карого «Сава Чалий», побудовані — перша на сюжеті думи, а друга — історичної пісні, міцно ввійшли у репертуар українських театрів (особливо перша). Менше пощастило «Думі чорноморській» (на сюжет думи про Самійла Кішку) покійного Яновського і одноактній опері Золотарьова «Хвесько Андибер», — і хто зна, чи справедливо. Нема сумніву, що і в дальшому звертатимуться наші творці до чарівної золотой скриньки, де заховані самоцвіти народної епічної творчості, і кожен по-своєму гранитиме і опрацюватиме ті самоцвіти, виявив своєї художньої особи шукаючи. Таке звернення поета, музиканта, художника до першоджерел, до світлих вод народної пісні, народного слова, народного мистецтва завжди буває плідотворне і животворне, як діткнення до землі древнього богатиря Антея.

Треба розрізняти слова дума і історична пісня. Не вдаючись у тонкощі, можна сказати, що в основному різниця полягає ось у чому: пісня складається з окремих, чітко відмежованих куплетів чи то строф і має цілком окреслену мелодію; дума складається із віршових рядків різної довжини, без визначеного метру (розміру), здебільшого римованих, при чому рими бувають звичайно дієслівні (грає—потопає) і часто йдуть одна за одною чималими групами, і

виконується речитативом (напівспівається, напіврозповідається), з домішкою елементу імпровізації. Характерним для дум серед епічних творів інших народів є повсякчасне вплетення в них ліричного елементу, особистого почуття автора та й виконавця.

Термін дума — книжного походження (як і російське слово **былина**). Записування і вивчення дум почалося в XIX сторіччі і продовжується по наші дні. Виконавцями дум були в минулому, а почасти є й досі, професіональні співці-музиканти — кобзарі (бандуристи) та лірники. Інколи виконувались думи і без акомпанементу, але це — винятки.

Кобзарі й лірники були в XIX ст. здебільшого сліпі жебраки (як сліпим був, за переказом, і легендарний творець давнього грецького епосу Гомер), але користувались вони великою пошаною серед люду і не раз бували предметом захоплення найкультурніших людей. Перед артизмом, моральною висотою і життєвою мудрістю кобзаря Остапа Вересая преклонялись такі люди, як Куліш, Русов, Лисенко. Звичаями і вмістю старців-кобзарів так був захопився юний Порфирій Мартинович, відомий потім художник і фольклорист, що ледве не пішов був у мандри, за поводи́ря, з одним із тих старців.

У наші дні багато приділив уваги і присвятив чудесну поезію одному із останніх хранителів давньої кобзарської традиції — Федорові Кушнерику Павло Тичина. Найбільший поет України Тарас Шевченко недаремно назвав книжку своїх поезій — «Кобзар», і недаремно Кобзарем називаємо ми його самого в хвилини найвищого душевного піднесення. Що художня майстерність і виразність незрячих і невчених співців-бандуристів могла потрясати серця найкультурніших слухачів, свідчить той факт, про який знаємо ми либонь від того ж Русова. У Петербурзі в одному концерті брали участь відома оперна співачка і привезений туди старець Остап Вересай. Поки співала уславлена артистка, Вересай сидів в артистичній кімнаті. Спів артистки долітав до нього і він вигукнув (передаю оповідання неточно, із пам'яті): «от коли б мені такий голос, як у цієї пані!» Та прийшла черга співати і старому. Його вивели до зали, посадили на стілець. Він наладнав кобзу і заспівав — і тут уже артистка захоплена промовила: «Чого б тільки я не віддала, щоб мати таку силу експресії, як у цього сліпого старика!»

За козацьких часів і в дні гайдамаччини кобзарі відігравали величезну роль, як хранителі й збудителі рицарських чеснот, як пропагандисти, як агітатори, що покріпляли козацький дух у боротьбі з напасниками й гнобителями і звеселяли козацьке серце у часи перепочинку. Минаючи надмірно ідеалізовану постать Бо-

жого Чоловіка в «Чорній раді» Куліша, досить тут пригадати кобзаря Волоха в «Гайдамаках» Шевченка.

У часи радянські кобзарське мистецтво, в розумінні гри на бандурі і співу під її акомпанемент, набуло величезного поширення. Утворено чимало кобзарських капел, роль яких у розвитку нашого мистецтва, у популяризації пісні не можна не визнати великою. Проте, виконавців **думового репертуару** серед наших кобзарів дуже і дуже мало. Не знаю, чи можна й треба братись до штучного відродження цього жанру, хоч можливо, що варто було б декому з наших кобзарів поспробувати дати і свою інтерпретацію старих дум. У всякому разі, можливо, що ми стоїмо напередодні розквіту **нової думи**, яка, ввісавши у себе все краще із думи давньої, відіб'є в собі і нашу радянську дійсність, і величні сторінки священної вітчизняної війни, а формальною стороною дасть поєднання традиційних прийомів та засобів із завоюваннями сучасної музики, сучасного слова. Першими ластівками такої можливої весни маємо право вважати названу вже думу Ревуцького на слова Тичини і Вериківського — на слова Рильського. Не слід відкидати гадку, що місце обмеженої в музикальних можливостях кобзи (бандури) заступить незрівняно довершеніше й багатше фортеп'яно, як це й бачимо в двох названих зразках. Проте не хочу і не бачу потреби віщувати і смерть кобзі.

В думках та історичних піснях оспівуються іноді певні історичні події, фігурують відомі з історії імена. Часом можна бачити в них тільки з більшою чи меншою підставою натяки на якусь подію чи якогось героя, іноді тяжко буває пов'язати сюжет з конкретним фактом, з конкретними людьми. Маємо й думи чисто побутового характеру, як от «Дума про вдову і трьох синів». Більшість історичних пісень і дум стосуються до часів козаччини, але є пісні про давніші часи, є й пісні та й думи про часи значно пізніші. Відома, наприклад, «Дума про Сорочинську трагедію», складена і співана в 1904 р. кобзарем М. Кравченком. Вона вміщена у цій книжці.

Нові пісні про певні події і спроби нових дум народних зустрічаємо і після Жовтневої революції...

Шкода було б від усіх цих творів вимагати фактичної точності, але в цілому правдиво і надзвичайно яскраво віддають вони повів епохи, героїчний дух нашого народу, що не скорився й не скориться ніколи й нікому ні на суходолі, ні на морі. Такі думи, як «Невольницькі плачі» або «Дума про Самійла Кішку», показують нам і будять у нашому серці нестримний потяг до волі і до боротьби за неї. Дума про Олексія Поповича, якій і цією зложити не міг наш Шевченко, показує височінь духу товариства і мо-

ральну велич народу. Визвольну боротьбу українського народу яскраво малюють думи і пісні про Хмельницького та Хмельничину, про боротьбу з татарами і турками, про Коліївщину. Пісня про Саву Чалого являє нам повчальний приклад, як розправляєть-ся народ із своїми зрадниками. Знаменита Дума про Хвеська Ганжу-Андибера на могутніх крилах переносить нас до часів боротьби козацької голоти із багатіями, «дуками-срібляниками». Той не може знати історію свого краю, отже не може як слід розуміти й сучасність, хто не ознайомлений із прекрасною нашою думовою та пісенною спадщиною.

Нехай же йдуть думи та пісні, зібрані в оцій книзі, поміж наші рідні радянські люди, гартуючи серця й загострюючи зброю в боротьбі супроти мерзенних ворогів ⁸отчизни нашої, тричі проклятих гітлерівських недолюдків! І нехай з новою силою за-дзвенять вони в погожі дні мирного трудового життя, блакитні просвіти яких ми прозираємо вже крізь буряні хмари великої війни!

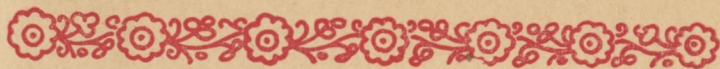
М. Рильський

ВІД УПОРЯДНИКА

В основі поданого в цій книжці підбору текстів та в основі приміток лежить збірка того ж упорядника — «Думи та історичні пісні», що вийшла у 1941 році в м. Києві в серії «Бібліотека поета» (№ 2). Нову збірку поповнено 14 текстами.

До нашої збірки увійшли всі тексти, які вперше були надруковані у зазначеній збірці 1941 року. Ці тексти (їх понад півтора десятка) упорядникові пощастило знайти в архівах відділу рукописів Академії наук УРСР, куди увійшли архіви редакції «Киевская старина», Південно-західного відділу Рос. геогр. товариства, особисті архіви українських фольклористів — П. Лукашевича, М. Максимовича, П. Куліша та інших. Крім того, в нашій книзі друкуємо вперше ще три тексти, що зберігаються в фондах Інституту народної творчості і мистецтв АН УРСР.

М. Плісецький

1

ДУМИ

КОЗАК ГОЛОТА (НЕТЯГА)

А

Ой до поля Килимського* іде козак Нетяга*,
Рукою махає,
Ні о чім не дбає.

Ой у нього сермячина по коліна,
На нім постолои бобровії,
Онучі бавельнянії,
Та ще й пицаль семип'ядная за плечима.
Аж де ся взяв* татарин старий бородатий,
На двох конях лисавих за ним уганяє.
Аж до нього козак промовляє:

„Старий татарине бородатий,
Чого ти за мною уганяєш?✓

Чи на мої зброї яснії,
Чи на мої коні воронії,
Чи на мої шати* дорогії?“

Що промовить старий татарин бородатий до козака
запорозького:

„Не набігаю на твої коні воронії,
Ані на твої шати дорогії,

* Зірками позначаємо слова, що пояснюються у примітках.

Не набігаю я на твою зброю ясную,
Тільки я набігаю на тебе, козака молодого.
Коли б тебе мені судив бог узяти,
Не зарікав би я ся в Килиї за тебе шликом* червонців
брати".

Аж промовив к ньому козак український:
„Старий татарине бородатий,
Не так то мене треба взяти,
Треба зо мною в Килимському полю погуляти“.
До річки до Вітки примикає,
Навколішки припадав,
Семип'ядную пищаль з плеча здіймав,
Двома кульками набивав,
З татариним жартував,
З обох коней позбивав,
Словами промовляв:
„Татарине старий,
Не буду я злий
Такий на тебе, як ти на мене!
Як ти мене хотів брати,
До Кили мене приводити,
Хотів червонії за мене шликами брати. —
А тепер, татарине, жарту козацького не знаєш,
Та й з коня ся валяєш,
Нічому ся не спротивляєш!
Тепер буду скарби твої брати,
До війська, до табору козацького прибувати,
Буду Килимське поле вихваляти,
Що маю здобич з військом козацьким пропивати“.

✓ КОЗАК ГОЛОТА (НЕТЯГА)

Б

Ой полем, полем Килиїмським,
То шляхом битим Гординським*,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії —
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.
А ще, правда, на козакові постולי в'язові,
А унучі китайчані —
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки* шовкові —
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка*,
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохоложає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає, —
На город Килию поглядає.
У городі Килиї татарин сидить, бородатий,
По гірницях похожає,
До татарки словами промовляє:
„Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?“
Каже: „Татарине, ой; сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по гірницях похо-
джаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш“.

Каже: „Татарко!

Я те бачу: в чистім полі не орел літає, —

То козак Голота добрим конем гуляє.

Я його хочу живцем у руки взяти

Да в город Килию запродаати,

Іще ж ним перед великими панамі-башами* вихвалати,

За його много червоних, не лічачи, брати,

Дорогії сукна не мірячи, пощитати“.

То тее промовляв, — дороге платте надіває,

Чоботи обуває,

Шлик бархатний на свою голову надіває.

На коня сідає,

Безпечно за козаком Голотою ганяє.

То козак Голота добре козацький звичай знає, —

Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.

Каже: „Татарине, татарине!

На віщо ж ти важиш:

Чи на мою ясненьку зброю,

Чи на мого коня вороного,

Чи на мене, козака молодого?“

„Я“, — каже, — „важу на твою ясненьку зброю,

А ще лучче на твого коня вороного,

А ще лучче на тебе, козака молодого.

Я тебе хочу живцем у руки взяти,

В город Килию запродаати,

Перед великими панамі-башами вихвалати.

І много червоних, не лічачи, набрати,

Дорогії сукна, не мірячи, пощитати“.

То козак Голота добре звичай козацький знає,

Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.

„Ой, — каже, — татарине, ой сидий же ти, бородатий!

Либонь же ти на розум небагатий:

Ще ти козака у руки не взяв,

А вже за його й гроші пощитав.

А ще ж ти між козаками не бував,

Козацької каші не їдав,

І козацьких звичаїв не знаєш“.

То теє промовляв,

На присішках став,

Без міри пороху підсипає,

Татарину гостинця в груди посилає.

Ой ще козак не примірівся,

А татарин ік лихій матері з коня покотився.

Він йому віри не донімає,

До його прибуває,

Келепом* межи плечі грімає,

Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.

Він тоді добре дбав,

Чоботи татарські істягав,

На свої козацькі ноги обував;

Одежу істягав,

На свої козацькі плечі надівав;

Бархатний шлик іздіймає,

На свою козацьку голову надіває.

Коня татарського за поводи взяв,

У город Січі припав,

Там собі п'є-гуляє,

Поле Килиїмське хвалить-вихваляє:

„Ой поле Килиїмське,

Бодай же ти літо й зиму зеленіло,

Як ти мене при нещасливій годині сподобило!

Дай же, боже, щоб козаки пили та гуляли,

Хороші мислі мали,

Од мене більшу добичу брали

І неприятеля під нозі топтали“.

Слава не вмере, не поляже

Однині до віка!

Даруй, боже, на многі літа!

ІВАСЬ КАНІВЧЕНКО

Ой під городом, під Черкасовим
То то жила удова Грициха,
Зовуть її по мужові Канівчиха,
Мала вона собі Івася Гриценка
По мужові Канівченка¹,
То вона його до зросту годувала,
У найми не пускала,
Чужим людям на поталу не давала.
То ж вона з ним слави та пам'яті
Старості при йому житія сподівала.
Скоро став Івась Канівченко до розуму доходити,
Став на базар виходжати,
Чорну булаву на тишлик² виставляти*.
Став на винників, на броварників покликати:
„Отже ж, козаки, панове-молодці!
Которим не хочеться по винницях горілок курити,
А ще которим не хочеться шинкарці дров воза
За чарку горілки порубати,
То зо мною до пана Хвилона* Корсунського
Под намет под'їжджати,
Славного царства вже заживати.
Ой, удово-Грицихо, мати старая!
Якби ти мені велике стараніє мала,
То ти б мені вороного коня купила,
Що моя давно козацька молодецька душа улюбила“.
„Сину Івасю Канівченку!
Єсть у нас чотири воли чабанії
І два коні воронії;
Підеш ти в чистеє поле хліба-соли пахати,
Будуть тебе мужики-козаки вже й так добре знати“.
„Ой, удово-Грицихо, мати старая!

¹ „Звуть його по мужові Канівченко“,—пояснення співця.

² „Хто його зна, що воно“,—прим. співця.

Не хочеться мені по борознах червоного сап'яну
каляти,
Думашкового жупана* пилом набивати,
А ще не хочеться своїм гласом козацьким-молодець-
ким

На волів гукати,
А ще не хочеться, щоб мене мужики-козаки
Грецькосієм називали".
То в неділю святую рано-пораненько
То то вдова-Грициха до вутрені божої отхожає,
Останні зрубні¹ трьома замками замикає.
То Йвась Канівченко от сна пробуджає,
По дворі походжає,
Велику о собі смутку має,
Що ні коня вороного, ні козацької зброї,
Нічого в себе не має.
У кімнату входжає,
Замки одбиває,
Батьківську шаблю з кілка здіймає,
До пояса припашає,
Пішком суховертом поспішає гуляти.
А сусіди знали,
Удові Грицисі знати давали:
„Удово-Грицихо! Ти в церкві стоїш, бога молиш,
А ти свої пригоди не знаєш,
Що вже славного лицаря Івася Канівченка
Ти вже в своїй господі не застанеш".
То то вдова-Грициха вутреню божу вислухає,
Мов сивою голубкою в двері вилітає,
До господи прибуває,
До землі припадає,
Дрібними сльозами проливає,
Свого Йвася Канівченка кляне-проклинає:
„Бодай тебе, Йвасю Канівченку,
У первій громаді* первая пуля не минула,

¹ „Що б то воно значить? Хати б то, що б то?“, — прим. співця.

Як ти мене не схотів при старості літ
Хлібом-солом'яно годувати,
А пішов на герець своєю волею гуляти".
А ще вона як його кляла-проклинала,
А ще подумала-погадала,
Вороного коня купила,
Що його давно козацька молодецька душа улюбила.
Козака найняла,
Дванадцять рублів на жупан дала.
То той козак добре дбав,
Військо догнав,
Івася Канівченка з табору викликав.
То Йвась Канівченко з табору виходжає,
На себе хрест іскладає.
Тоді він козацькі попруги підтягає,
На коня сідає:
„Благодарю тобі, господу богу,
Отцевській, материній молитві.
Я ж думав, що мене ненька-старенька кляне-прокли-
нає,
А вона об мені, вольному чоловікові, великія стара-
нія має“.

Тоді він на коня сідає,
На себе хрест іскладає,
До пана Хвилона Корсунського
Під намет підїжджає.
„Пане Хвилоне Корсунський полковнику!
Позволь мені на герець піти погуляти,
Славного царства вже заживати“.
„Сину Івасю Канівченку!
Ти дитя мале,
Підеш ти на герець гуляти,
Будуть тебе турки побіждати“.
„Пане Хвилоне Корсунський полковнику!
Аже ж пусти ти одно утя старее,
А друге молодее.“

То вже ж яко же попливе старее,
Тако же і молодее“.

„Благословлю тобі, Івасю Канівченку,
На герець піти погуляти“.

Тоді він на коня сідає,
Козацькі попруги підтягає,
На герець поспішає гуляти.

То він пішов гуляти, — небагато забрав,

Триста душ посік - порубав,

Ще й сімсот у полон зайняв,

Своєму панові Корсунському під намет подогнав.

Корсунський полковник велику радість має,

Івася Канівченка славним лицарем називає.

„Пане Хвилоне Корсунський полковнику!

Позволь мені меду, вина, воковитої горілки*
Скольки вгодно брать подпивати.

Та позволь мені п'яному побігти погуляти“.

„Сину Івасю Канівченку!

В мене мед, вино, воковита горілка не заборонена,

Скольки вгодно бери, пий-подпивай,

Ну, тільки не велю я тобі п'яному бігти гуляти,

Бо горілка ізрадлива,

Щоб вона тебе з цього світа не збавила“.

То Йвась Канівченко на те не уповає¹,

Скольки вгодно бере п'є - подпиває

Та в неділю рано-пораненько

Старих мужиків - козаків карбачем* затинає.

Та він пішов гуляти — небагато забрав,

Триста душ посік-порубав,

А сімсот у полон зайняв,

До пана Хвилона Корсунського

Під намет подогнав.

А де взявся турк-п'яниченко

Збоку наїжджає,

На Йвася Канівченка шаблю наміряє.

¹ „Гаразд, що попалася“, — прим. співця.

То він йому не велику рану завдав,
Трохи Йвася Канівченка впол не перетяв.
То той кінь добре дбав,
Шовкові шнури порвав,
До свого табору християнського втівав.
Пан Хвилон уздрів,
На тім місті зомлів.

„Ей, сину, Йвасю Канівченку!
Як я тобі не велів меду-вина, воковитої горілки
Сколько вгодно брать подпивати,
А велів денебудь у моєму наметі лягти спочивати,
А тепер де ти велиш своє тіло козацьке молодецьке
поховати,

Чи до города Черкасова одсилати,
Чи тут його поховати?“

„Пане Хвилоне Корсунський полковнику!
Не велю я тобі мого тіла козацького-молодецького
До города Черкасова одсилати,
Великого жалю удові Грицисі, матері моїй, завдавати,
А велю тут денебудь поховати“.

То він першому полку загадав яму копати,
А другому полку загадав труну бурсувати, *
А третьому полку загадав

Шапками, полами високу могилу висипати.
Івася Канівченка поховали,

Дванадцять івангеліїв над ним прочитали,
Щоб було славно на всю Україну.

А ще против неділі святої
Приснився сон удові Грицисі.
То вона по обідній порі виходжає,
Старим жонам повідає:

„Старі й жони одгадайте мені сон:
Бить бо то мій Івась Канівченко приняв собі туркеню
Горду та препишну;
Мимо двір іде — на двір не погляне,
Тонким платтям сліди замітає,

Мов моє серце ножем пробиває".
То сусіди добре знали,
Та вдові Грицисі правди не сказали.
„Не плач, удово, не печалися,
Дасть йому господь з походу прибувати,
Буде тебе хлібом-сіллю годувати".
То се зза гори йде три полки:
Первий полк іде —
Як бджола гуде;
Другий полк іде —
Як мак цвіте;
Третій полк іде —
Івася Канівченкового коня за поводи веде.
Та вдова Грициха вздріла,
На тім місці зомліла,
До землі припадає,
Словами промовляє,
Дрібними сльозами проливає,
Пана Хвилона клене-проклинає:
„Бодай тобі, пане Хвилоне Корсунський полковнику,
Не було ні царства, ні панства,
Як ти мого Івася Канівченка з світа божого сприяв¹".
То де взявся козак, біжить,
Чорну² корогов у руках імчить,
Стару жону Грициху розважає:
„Не плач, удово, не печалися!
Не за те його господь скарав, що пішов на герець гуляти,
А за то його господь скарав, що став у неділю
рано-пораненько
Мед-вино, воковиту горілку подпивати
Та старих мужиків-козаків карбачем затинати".
Та вона всі три полки завертала.

¹ „Хоч „сприяв“ сказати, хоч „загнав“, як хочете, так і пишійть“, — зауваж. співця.

² „Червону“, — пояснення співця.

Зараз по Івасеві Канівченку свадьбу й похорон
одправляла,

Щоб було славно на всю Україну!
Дай боже миру царському,
Народу християнському,
Всім і вам, православним християнам,
На здоров'я на многая літа!

ОТАМАН МАТЯШ СТАРИЙ

На усті Самари-Богу,
Семенова козацького рогу*,
Усі поля самарської пожарами погоріли.
Тільки два терни-байраки не горіли,
Що під собою гостей великих іміли:
Там пробувало дванадцять козаків
бравославців-небувальців*,
Між ними був отаман Матяш старенький.
Стали козаки вечора дожидати,
Стали тернові вогні розкладати,
Стали по чистому полю коні козацькі
пускати.
Стали козацькі сидла од себе далеко
одкидати.
Стали козацькі семип'ядні пищалі
поза кустами ховати.
Отаман Матяш старенький тоє зачуває,
Словами промовляє:
„Козаки, панове-молодці!
Небезпечне ви майте,
Козацьких коней із препона не пускайте,
Сидла козацькі під голови покладайте,
Бо се долина Кайнарська,

Недалече тут земля татарська“.

Тогда козаки з отамана Матяша насміхали:

„Десь ти, отамане Матяшу

старенький, між козаками не бував,

Десь ти козацької каші не їдав,

Десь ти козацьких звичаїв не знав,

Що ти нам, козакам-бравославцям,

великий страх задав“.

Тогда отаман Матяш од них далеко одступав,

Терновий огонь розкладав,

Коня свого козацького осідлав,

Біля себе припинав.

То саме вночі, зождавши малую годинку,

Невелику часинку,

Як не буйнії вітри повівали,

Як турки-яничари* з чистого поля

в долину припали,

Дванадцять козаків бравославців -

небувальців в полон забрали.

Отаман Матяш старенький на доброго коня сідає,

Шість тисяч турок-яничар побіждає,

Бравославців-небувальців із полону одбиває,

Ще й словами промовляє:

„Козаки, бравославці-небувальці!

На коні козацькій сідайте,

Мні старому помочі давайте!“

Тогда козаки на коні сідали,

Чотири тисячі безбожних бусурманів

побіждали,

Сребро і злото турецьке от них забирали.

До города Січі швиденько поспішали,

В горді Січі безпечно себе мали,

Серебро і злото турецьке міждо собою розділяли,

За отамана Матяша господа бога прохали:

„Десь твоя мати в небі пресвятилась,

Що тебе (лицаря да) породила,

Що ти в чистім полі пробував,
Із нас, бравославців-небувальців, ні
одного козака із війська не утервав“.

✓ ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ І БУРЯ
НА ЧОРНОМУ МОРІ

Гей на Чорному морі
Та на білом камені,
Там сидить ясен сокіл.
Склонив головоньку низенько,
Жалобненько квилить-проквiliaє,
На святеє небо та на Чорнеє море
Спильна поглядає.*
Що на святому небі
Та на Чорном морі
Не гораздо ся начинило?
Чи звізди помречили,
Половина місяця
У тьму ступила?
То ж на святом небі
Та на Чорном морі
Не рів реве,
Хвиля насупротив хвилі вставала,
Судно козацьке на три часті розбивала;
✓ Первую часть гирло Дунайське пожерло,
Другу часть — в Грапську* землю заносило,
Третя часть по Чорному морю гуляє,
Нівіткіль собі порятунку не має.
А при той часті потопає
✓ Сімсот душ христьянських,
Без старшини козацької.
Тільки в них старшини козацької, —

Грицько Полуусенко, гетьман запорозький,
Другий Олексій Попович Пирятинський.
То от він между врьдвн ходжає,
Словами промовляє:
„Козаки, добрі молодці,
Добре учиніте,
Мене на тетивоньку вздійміте,
Назад мені руки зв'яжіте,
Червоним оксамитом очі запустіте,
Ясен меч возьміте,
З пліч головоньку здійміте,
У Чорне море метіте:
Нехай я не буду більше
Чорним морем гуляти,
Козаків з между війська теряти!“
То козаки промовляють:
„Олексію Поповичу,
Писар військовий, козаچه лейстровий!*"
Ти письмо святеє читаєш
І нас близь себе навчаєш“.
„Та що ж, козаки, пани-молодці!
Хоть я й письмо святеє читаю,
І вас, простих людей, близь себе навчаю,
А я більше зо всіх вас гріхів маю:
От як я з города Пирятина виїжджав,
Отця-матір не вважав,
Отця-мати сльози проливав,
Старшого брата нізачо в себе мав,
Середульшу сестру безобразно поругав
І близького сусіди нізачо в себе мав,*
Добрим конем гуляв —
Діток малих розбивав,
Кров святу на святу землю проливав.
Против церкви проїжджав, —
Шличка з глави не зняв,
На лице своє християнське

Хреста не покладав,
Против муж громадських проїжджав —
Шапки не зняв,
„Помогай біг“ не сказав,
От велику собі гордість мав.
А тепер осповідаюся
Господу богу і Чорному морю!
А когда ж мене хвиля не потопила,
Когда мені од сього молитва ослобонила“.
То тогда Олексій Попович между врьядви ходжає,
Словами промовляє:
„Козаки, пани, браття, молодці!
Добре ж учиніте,
Ясен меч возьміте,
Хоч на лівій руці
Пальця мизинного усікніте,
Крові христьянської у Чорне море пустіте,
А чай чи не буде в Чорнім морі
Крові христьянської учувати, 7000
А чай чи не буде нас
Господь милосердий рятувати!“
То так утихало,
Мов ніколи не грало,
Мов козацьке судно руками
Кгорі підіймало.
Тогді ко Тендрі-острову* прибували,
Дев'ять день стояли,
От велику собі радість мали,
Що нігде ні одного
Козака не втерляли.
Правда од сего, козаки, пани-молодці,
Которий чоловік отцев молитву
І материну молитву поважає,
Йому господь помогає,

До царства небесного провоздає,
І в полі, і в дому, і в Чорнім морі
Од гріхів смертельних помогає...

1 ✓ САМІЙЛО КІШКА

Ой із города із Трапезонта виступала галера
Трьома цвітми процвітана, мальована:*
Ой первим цвітм процвітана —
Златосиніми ^{дабовими кіндяками} кіндяками* пообивана;
А другим цвітм процвітана —
Гарматами арештована*; ^{озброєна}
Третім цвітм процвітана —
Турецькою білою габою* покровенна. ^(матерія)
То в тій галері Алкан-Паша,
Трапезонськє княжа* гуляє;
Собі ізбраного люду має:
Сімсот турків, яничар чотириста,
Та бідного невільника півчвартаста*,
Без старшини військової.
Первий старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Другий — Марко Рудий,
Суддя військовий,
Третій — Мусій Грач,
Військовий трембач,
Четвертий — Лях-Бутурлак,*
Клюшник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять чотири як став по волі,
Потурчився, побусурманився,

Для панства великого,
Для лакомства нещасного!
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли,
Проти Кефи города*
Там собі великий та довгий опочинок мали.
То представиться Алкану-Пашаті,
Трапезонському княжаті,
Молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, напричуд.
То Алкан-Паша,
Трапезонське княжа,
На турків-яничар, на бідних невільників покликає:
„Турки,— каже,— турки-яничари,
І ви, біднії невільники!
Которий би міг турчин-яничар сей сон одгадати,—
Міг би йому три гради турецькії дарувати;
А которий би міг бідний невільник одгадати,
Міг би йому листи визвольні писати,
Щоб не міг нігде ніхто зачіпати“.
Сеє турки зачували,
Нічого не сказали;
Бідні невільники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Лях-Бутурлак,
Клюшник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:
„Як же,— каже,— Алкане-Пашо, твій сон одгадати,
Що ти не можеш нам повідати?“
„Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя галера цвіткована, мальована —
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
Видиться: мої турки-яничари
Стали всі впень порубані;

А видиться: мої бідні невільники,
Котрії були у неволі,
То всі стали по волі;
Видиться — мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
У Чорнеє море пометав...“
То скоро тоє Лях-Бутурлак зачував,
К йому словами промовляв:
„Алкан-Пашо, трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати;
Скажи мені получче бідного невільника доглядати,
З ряду до ряду сажати,
По два, по три, старії кайдани і новії ісправляти,
На руки, на ноги надівати;
З ряду до ряду сажати,
Червоної таволги* по два дубці брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати“.
Скоро то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали,
Тогді бідних невільників до опачин* руками приймали,
Щироглибокої морської води доставали.
Скоро то сее зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали,
До города Козлова*,
До дівки Санджаківни* на зальоти поспішали,
То до города Козлова прибували.
Дівка Санджаківна навстрічу вихожає,
Алкана-Пашу в город Козлов зо всім військом
затягала,
Алкана за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці визивала,
За білу скам'ю сажала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку сажала.

То Алкан-Паша,

Трапезонськoe княжа,

Не барзо дорогїї напитки вживає,

Як до галери двох турчинів напідслухи посилає,

Щоб не міг Лях-Бутурлак Кішку Самійла одмикати,

Упоруч себе сажати.

То скоро ся тії два турчина до галери прибували.

То Кішка Самійло, гетьман запорозький,

Словами промовляє:

„Ой, Ляше-Бутурлаче, брате старесенький!

Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера:

Добро нам учини,

Хоч нас, старшину, одомкни;

Хай би і ми у городі побували,

Панське весілля добре знали“.

Каже Лях-Бутурлак:

„Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,

Батьку козацький!

Добро ти вчини:

Віру християнську під нозі підтопчи,

Хрест на собі поламни.

А ще будеш віру християнську під нозі топтати,

Будеш у нашого пана молодого за рідного брата
пробувати“.

То скоро Кішка Самійло зачував,

Словами промовляв:

„Ой Ляше-Бутурлаче,

Недовірку християнський!

Бодай же ти того не дождав,

Щоб я віру християнську під нозі топтав!

Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,

А буду в землі козацькій голову християнську
покладати.

Ваша віра погана,

Земля проклята!“

Скоро Лях-Бутурлак тоє зачуває,

Кішку Самійла у щоку затинає.

„Ой,— каже,— Кішко Самійлу, гетьмане запорозький!
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невільників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек втрое буду брати!“
То ті два турчина тоє зачували,
До Алкан-Паші прибували:

„Алкане-Пашо, трапезонське княжа!
Безпечно гуляй,

Доброго і вірного клішника маєш;

Кішку Самійла в щоку затинає,

В турецьку віру ввертає“.

То Алкан-Паша,

Трапезонське княжа,

Велику радість мало:

Пополам дорогії напитки розділяло,

Половину на галеру одсилало,

Половину з дівкою Санджаківною уживало.

Став Лях-Бутурлак дорогії напитки пити-підпивати;

Стали умисли козацьку голову клішника розбивати.

„Господи, єсть у мене що іспити і ісходити,

Тільки ні з ким об вірі християнській розговорити...“

До Кішки Самійла прибуває,

Поруч себе сажає,

Дорогого напитка метає,

По два, по три кубка в руки наливає.

То Самійло Кішка по два, по три кубка в руки брав,

То в рукава, то в пазуху, крізь хустки третю додолу
пускав.

Лях-Бутурлак по єдиному випивав:

То так напився,

Що з ніг звалився.

То Кішка Самійло та угадав:

Ляха-Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав;

Сам вісімдесят чотири ключі спід голів виймав.

На п'яти чоловік по ключу давав:

„Козаки-панове! добре майте,

Один другого одмикайте,

Кайдани із ніг, із рук не кидайте,

Полуночної години дожидайте“.

Тоді козаки один другого одмикали,

Кайдани із рук, із ніг не кидали,

Полуночної години дожидали.

А Кішка Самійло чогось догадав,

За бідного невільника ланцюгами втрое себе прийняв,

Полуночної години дожидав.

Стала полуночная година наступати,

Став Алкан-Паша з військом до галери прибувати.

То до галери прибував,

Словами промовляв:

„Ви, турки-яничари, помаленьку ячіте,

Мойого вірного кляшника не збудіте!

Самі ж добре поміж рядами проходжайте,

Всякого чоловіка осматржайте,

Бо тепера він підгуляв,

Щоби кому пільги не дав“.

То турки-яничари свічі у руки брали,

Поміж рядів проходили,

Всякого чоловіка осматряли,

Бог помог: за замок руками не приймали.

„Алкан-Пашо, безпечно почивай:

Доброго і вірного кляшника маєш,

Він бідного невільника з ряду до ряду посажав,

По три, по два старії кайдани і новії посправляв,

А Кішку Самійла ланцюгами утрое прийняв“.

Тоді турки-яничари у галеру входили,

Безпечно спати полягали;

А котрії хмельні бували, на сон знемагали,

Коло пристані Козловської спати полягали.

Тоді Кішка Самійло полуночної години дождав:

Сам між козаків устав,

Кайдани із рук, із ніг у Чорнеє море пороняв;
У галеру вхожає, козаків пробужає,
Шаблі булатнії на вибір вибирає,
До козаків промовляє:

„Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини* не вчиніте,
Нікого з турчина в галері не збудіте...”

То козаки добре зачували:
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:

„Ви, козаки - молодці, добре, братіє, майте,
Од города Козлова забігайте,*

Турків-яничарів впень рубайте,
Котрих живцем у Чорнеє море бросайте...”

Тоді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничар впень рубали,

Котрих живих — у Чорнеє море бросали.

А Кішка Самійло Алкан-Пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв,

У Чорнеє море добросав,
До козаків промовляв:

„Панове - молодці! Добре дбайте,

Всіх у Чорнеє море бросайте,

Тільки Ляха-Бутурлака не рубайте,

Между військом для порядку, за яризу* військового,
зостагляйте!”

Тоді козаки добре мали:

Всіх турків у Чорнеє море пометали,

Тільки Ляха-Бутурлака не зрубали,—

Между військом, для порядку, за яризу військового,
зоставляли.

Тоді галеру од пристані одпускали,

Самі Чорним морем далеко гуляли.

Да ще у неділю, барзо рано-пораненьку

Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похожала,
Да білі руки ламала, словами промовляла:
„Алкан-Пашо, трапезонськoe княжату!
Нащо ти на мене такoe великoe пересердїє маєш,
Що од мене сьогодні барзо рано виїжджаєш?
Когда би була од отця і матусі
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала“.
Скоро ся тоє промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку
У полуденную годину
Лях-Бутурлак од сна пробуждає,
По галері поглядає, що ні єдиного турчина у галері
немає.

Тогді Лях-Бутурлак із ліжка встає,
До Кішки Самійла прибуває,
У ноги впадає:
„Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був наостанці віка мойого на тебе.
Бог тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не умітимеш у землю християнськую входити.
Добро ти учини:
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину у турецькoe дорогее плаття наряди;
Бо що будемо од города Козлова до города Цареграда
гуляти,
Будуть із города Цареграда дванадцять галер вибігати,
Будуть Алкана-Пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах* поздравляти:
То як будеш отвіт отдавати?..“
Як Лях-Бутурлак научив,

Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогее плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цареграда гуляти,
Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати,
І галеру із гармати торкати,—
Стали Алкана-Пашу з дізкою Санджаківною
По зальотах поздравляти.
То Лях-Бутурлак чогось догадав:
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки,
Удруге по-турецьки,
Каже: „Ви, турки-яничари, помаленьку, браття, ячіте,
Од галери одверніте;
Бо тепера він підгуляв, на упокої починає,
На похмілля знемогає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої милості і повік забувати“.
Тогді турки-яничари од галери одвертали
До города Цареграда убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали—
Ясу* воздавали.
Тогді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі арештовали,
Ясу воздавали,
На Лиман-ріку іспали,
К Дніпру-Славуті* низенько укланяли:
„Хвалим тя, господи, і благодарим!
Були п'ятдесят чотири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам бог хоть час по волі!“
А у Тендрові острові* Семен Скалозуб*
З військом на заставі стояв,
Та на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв: —

„Козаки, панове-молодці! Що сия галера чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю ганяє?

То ви добре майте:

По дві штук гармат набирайте,
Тую галеру з грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!

✓ Єслі турки-яничари — то упень рубайте,
✓ Єслі бідні невільники — то помочі дайте!“

Тогді козаки промовляли:

„Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!

✓ Десь ти сам боїшся

✓ І нас козаків страшишся:

✓ Єсть сия галера не блудить,

Ні світом нудить,

Ні много люду царського має,

Ні за великою добиччю ганяє:

Се, може, є давній, бідний невільник із неволі утікає...”

„Ви віри не діймайте,

✓ Хоч по дві гармати набирайте:

Тую галеру із грозної гармати привітайте,

Гостинця їй дайте!

Як турки-яничари, то упень рубайте,

✓ Єслі бідний невільник, то помочі дайте!“

Тогді козаки, як діти, негоразд починали,

По дві штуки гармат набирали:

Тую галеру із грізної гармати привітали,

Три доски у судні вибивали,

Води дніпровської напускали...

Тогді Кішка Самійло, гетьман запорозький,

Чогось одгадав,

Сам на чердак виступав,

Червоні, хрещаті, давні корогви * із кишені винімав,

Розпустив,

До води похилив,
Сам низенько уклонив:
„Козаки, панове-молодці! Сия галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє:
Се єсть давній, бідний невіленьник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були п'ятдесят чотири годи у неволі,
Тепер чи не дасть бог хоч на час по волі...“
Тогді козаки у каюки скакали,
Тую галеру за мальовані облавки брали,
Да на пристань стягали,
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба
Паювали;*
Тую галеру та на пристань стягали.
Тогді: златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави* — на отамани,
Турецькую білую габу — на козаки, на біляки.
А галеру на пожар спускали,
А срібло-злато — на три часті паювали;*
Первую часть брали, на церкви накладали:
На святого Межигорського Спаса,
На Терехтемировський монастир,
На святую Січовую Покров давали,—
Котрі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного бога благали.
А другуу часть поміж собою паювали;
А третюу часть брали,
Очертами* сідали,
Пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей грімали,
Кішку Самійла поздоровляли:
„Здоров, кажуть, здоров, Кішко Самійлу,

Гетьман запорозький!
Не загинув єси у неволі,
Не загинеш із нами козаками по волі!“
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова
В Києві-Каневі монастирі...
Слава не умре, не поляже,
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, боже, люду царського,
Народу християнського,
Війська запорозького,
Донського,
З сією черню Дніпровую,
Низовою,*
На многа літа,
До кінця віка!

✓ РОЗМОВА ДНІПРА З ДУНАЄМ

Питається Дніпр тихого Дунаю:

„Тихий Дунаю!

Що я своїх козаків на тобі не видаю?

Чи твоє дунайське горло моїх козаків пожерло,

Чи твоя, Дунай, вода моїх козаків забрала?“

Промовить тихий Дунай до Дніпра-Славути:

„Дніпр-батько, Славуто!

Сам собі думаю та гадаю,

Що твоїх козаків у себе не видаю:

Уже чтвер года, три місяця вибиває,

Як твоїх козаків у мене немає;
Ні моє дунайське гирло твоїх козаків не пожерло,
Ні моя дунайська вода твоїх козаків не забрала,
Їх турки не постріляли, не порубали,
До Города-царя* в полон не забрали...
Всі мої віти лугові і низові пониділи,
Що твоїх козаків у себе не виділи.
Твої козаки на черкеській горі пробувають,
Холодної води в барила набирають,
Шляхи і дороги замічали,
Городи бусурменські плюндрували,
Огнем-мечем воювали,
Сребра-злата по достатках набирали,
До річки Хортеці прибували,
Велику переправу собі мали,
До стародавньої Січі поспішали,
У стародавній Січі очертою* сідали,
Сребро і злато турецьке на три часті паювали.
Мед і оковиту горілку подпивали,
За весь мир господи прохали...
Которіє козаки чистим полем гуляли,
Річки низові, помічниці дніпрові, добре знали.

ХВЕДІР БЕЗРІДНИЙ

По потребі, по потребі* барзо то по царській,
Много війська і помнажено* і посічено;
То ніхто ж то поміж тим трупом жив не буває,
Тільки джура* Ярема промешкає,
Та тільки Хведора безрідного та бездільного, на рани
смертельні постріляного та порубаного, знаходжає,
Чотири рани широких, а чотири глибоких...
То ще ж він шличок іздіймає,

До Хведора до бездільного та безрідного словами
промовляє:

„Ей здоров, здоров, Хведоре, бездільний та безрідний!
Чи ти живий пробуваєш,

Яку ти мені славу козацьку-молодецьку одкриваєш?“
То ще ж Хведір бездільний та безрідний зачуває,
До джури, до Яреми словами промовляє:

„Джуронько мій, малий-невеличкий!
Візьми ти мого доброго коня вороного“.

І свій каптан дорогий із себе скидає

І тяги* червонії із себе знімає

Та джурі Яремі на руки оддаває:

„А візьми ж ти, джуронько мій, малий-невеличкий
Яремо,

Каптан дорогий от піл до коміра золотем гаптований,
І тяги червонії на себе надівай,

І на мого доброго коня сідай,

Та передо мною козацький обичай увесь обертай;

Чи можеш ти знати

Козацький звичай козакам оддавати?

Біжи ж ти скоренько та поспішненько понад Дніпром-
лугом,

Як будуть ушкали* густі, то ти схоронися,

А як будуть козаки Дніпром-Славутою іти, то ти
озовися,

І про мене, Хведора бездільного та безрідного, козакам
обозвися!..“

Що як побіг джура Ярема понад Дніпром-Славутою
Козацьким поспіхом поспішненько,

То він їхав не день, не два...

Ушкали гудуть,

А козаки Славутою не йдуть!..

Як став він понад Дніпром із лугів зелених виїжджати,

Стали козаки джуру Ярему стрічати,

Стали молодецького доброго коня і тяги червонії і
каптан дорогий увічі забачати,

Стали на його згрозна гукати:

„Ей, джуроньку, малий-невеличкий Яремо,
Де ти сього доброго вороного коня запопав
І тяги червонії і дорогий каптан заслужив?
Мабуть,— каже,— ти Хведора бездільного та безрідного
або продав,

Або живцем у землю закопав“.

Джура Ярема теє зачуває,

Шличок іздіймає,

І козацький обичай увесь перед козаками оддаває.

„Ні,— каже,— я Хведора бездільного та безрідного не
запродав,

Живцем у землю не закопав,

А тільки чуть живого между трупом застав,

На чотири рани глибоких,

А на чотири широких

Посіченого, порубаного знаходив;

То ви козацький звичай добре знайте,

Та Хведора бездільного та безрідного тіло козацьке-
молодецьке

На поталу птиці-звіру не подайте;

Хорошенько тіло його, козацьке-молодецьке поховайте!“

То вони ті слова зачували,

Сорок чоловіка із табору одлучали,

Та по Хведора бездільного та безрідного посилали,

То вони ж то сорок чоловіка та дванадцять день
помежду трупом промешкали,

Поки Хведора бездільного та безрідного

Тіло козацьке-молодецьке знаходили,

Ну, живого його, козака, не застали.

То вони його тіло козацьке-молодецьке

На червону китаїку забирали,

Та з Дніпра чистої води набирали,

Та його рани глибокі і широкі промивали,

Та булатними шаблями глибоку яму копали,

Та його тіло козацьке-молодецьке хорошенько поховали,

Та шличками персть носили,
І високу могилу висипали;
І в головах дубовий прапірок* поставили,
Хорошенько поховали,
А чим його поминали,
Що в себе сухарі в сумках мали...
Хотя Хведора бездільного та безрідного голова полягла,
Так його слава, козацька-молодецька, не вмере, не
поляже,

Міжду панами,
Міжду козаками,
Міжду всіма православними християнами
Од нині до віка
На многії літа.

ТРИ БРАТИ САМАРСЬКІ

У річки Самарки,*
У криниці Салтанки,
Там усі поля самарські пожарами погоріли,
Тільки не горіло два терни дрібненьких,
Два байраки зелененьких,
Бо там подлі їх лежало три брати рідненькі:
То они постріляні,
Порубані,
На рани смертельнії знемогали,
Що у їх рани рубанії кров'ю ізошли,
А стрілянії до серця пришли.
Промовить старший брат до середульшого словами,
Обіллється дрібними сльозами:
„Коли б ти, братику, добре дбав,
Щоб ти на ноги козацькії вставав,
Збанок козацький в руки брав,

До криниці Салтанки прихожав,
Холодної води набирав,
Наші б рани козацької смертельнії промивав".
Середульший брат тоє зачуває,
Словами промовляє:
„Як же мені, брате, на ноги козацької вставати,
Що у мене ноги козацької порубані,
Руки козацької постріляні,
Головка козацькая моя побита?
Попросимо ми свого меншого брата,
Нехай наш найменший брат на ноги козацької вставає,
У тонкій військовій суремки заіграє,—
То будуть козаки чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацької зачувати,
Будуть вони до нас приїжджати,
Будем ми добре дбати,
Отцеві і матері в землю християнськую поклон
передавати,

Щоб нас отець і мати добре знали,
Вони б до нас приїжджали,
Вони б нас хорошенько поховали".
Менший брат тоє зачуває,
Словами промовляє:
„Брати мої милії,
Як голубоньки сивії!
Чи не ті ж мене саблі турецької порубали, що і вас?
Чи не ті ж мене стрілки-яничарки постріляли, що і вас?
Як вам, братця, не можна на ноги козацької вставати,
Так же і мені.
Хоч я, братця, буду в тонкій суремки жалібно іграти,
То будуть турки-яничари,
Безбожні бусурмани,
Чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацької зачувати,
Будуть до нас приїжджати,
Будуть нам жив'єм каторгу завдавати.

Лучше нам, братця, отут в чистім полі помирати,
Отця і паніматки і родини сердечной в очі не видати "...
Стала чорная хмара на небі наступати,
Стали козаки во чистім полі помирати,
Стали свої голови козацькіі в річці Самарці покладати...
Чим тая Самарка стала славна,
Що вона много войська козацького у собі видала.

✓ СМЕРТЬ КОЗАКА НА ДОЛИНІ КОДИМІ

На узбоччі долини біля двох сокорів козацьких,
Там козак постріляний, порубаний
на рани смертельні знемагає,
І праведного судю з неба бажає,
При собі отця-неньки не має.
Рани постріляні кров'ю зійшли,
Порубані — к серцю прийшли.
Тоді козак долину Кодину трьома клятвами
проклинає:
„Бодай ти, долино Кодино, мхами, болотами
западала,
Щоб у весну божу ніколи не зорала, не позорала,
Що я на тобі третій раз гуляю,
В тебе козацької здобичі собі ніякої не маю;
Первий раз гуляв — коня вороного втеряв,
Другий раз гуляв — товариша сердечного втеряв,
Третій раз гуляю — сам голову козацькую
покладаю.“

Орли чорнокрильці,
Козацькіі дозірці,
Налітають,
Козацькую душу доглядають.
То вже козак молодий отця й неньку споминає:

„Поможи мені, отцева й матчина молитва,
На колінцях стати,
Семип'ядную пищаль у руки достати,
По три мірці пороху підсипати,
По три кульки свинцевих набивати,
Орлам чорнокрильцям,
Козацьким дозірцям,
Великий подарунок посилати.“
То вже козак молодий,
Товариш військовий,
По три мірці підсипає,
По три кульки набиває,
Орлам чорнокрильцям,
Козацьким дозірцям,
Великий подарунок посилає...
Сам на себе в землю щирим серцем впадає,
Тисячу (?) пищаль на колінця одкидає,
Ще й на море поглядає.
Що море трьома цвітами процвітає:
Первим цвітом — островами,
Другим цвітом — кораблями,
Третім цвітом — молодими козаками.
Що козаки добрі молодці
На долину Кодину прибували,
Срібла-злата много набирали,
Козака постріляного, порубаного знаходили,
Шаблями наділками яму копали,
В семип'ядну пищаль прозвонили,
Славу козацьку учинили,
Шапками, приполами* семикіпну висипали,
На могилі прапорок устромили,
Славу козацьку учинили.

ВДОВА ІВАНА СІРКА

В городі Мерефі* жила вдова,
Старенька жєна,
Сірчиха-Іваниха,
Она сім літ пробувала,
Сірка Івана* в очі не видала.
Тільки собі двох синів мала,
Первого сина—Сірченка Петра,
Другого сина—Сірченка Романа.
Вона їх до зросту держала,
Іще од них слави-пам'яті по смерті сподівала.
Як став Сірченко Петро виростати,
Став своєї мати старенької питати:
„Мати моя, старая жєно,
Скільки я у тебе перебуваю,
Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю:
Нехай би я міг знати,
Де свого отця, Сірка Івана, шукати“.
Вдова стара промовляла:
„Пішов твій отець до стародавнього Тору* пробувати,
Там став він свою голову козацькую покладати“.
То вже Сірченко Петро тєє зачуває,
Пилипа Мерефіянського з собою підмовляє,
Голуба Волошина за джуру у себе має.
Стали вони до стародавнього Тору приїжджати,
Отамана торського, Яцка Лохвицького, пізнавати;
Отаманє торський, Яцко Лохвицький, із курєня вихожає,
Словами промовляє,
Сірченка Петра пізнаває:
„Сірченку Петре, чого ти сюди приїжджаєш,
Дєсь ти свого отця Івана шукаєш?“
Сірченко Петро словами промовляє:
„Отаманє торський, Яцко Лохвицький,
Я сім год пробуваю,
Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю“.

То вже Сірченко Петро з козаками опрощеніє принімає,
До трьох зелених байраків прибуває.

Козаки до Сірченка Петра словами промовляли:

„Сірченку Петре, не безпечно себе май,

Коней своїх козацьких од себе

не пускай“.

А Сірченко Петро на теє не повіряє,

Під тернами байраки лягає-спочиває,

Коні свої козацькі далеко од себе пускає,

Тільки Голуба Волошина до коней посилає.

Турки тоє забачали,

Із тернів, із байраків вибігали,

Голуба Волошина у полон до себе брали,

Іще словами промовляли:

„Голубе Волошине, не хочем ми ні твоїх коней

вороних,

Хочем ми добре знати,

Щоб твого пана молодого ізрубати“.

Голуб Волошин словами промовляє:

„Турки!

Коли можете ви мене од себе пускати,

Можу я сам йому з плеч головку зняти“.

Турки того дознали,

Голуба Волошина од себе пускали.

Голуб Волошин до Сірченка Петра

прибуває,

Словами промовляє:

„Сірченку Петре, пане молодий,

На доброго коня сідай,

Меж турками поспішай!“

Не успів Сірченко Петро між турки-

яничари вбігати,

Міг йому Голуб Волошин з плеч

головку зняти.

Тогда турки Пилипа Мереф'янського округ оступали,

З плеч головку козацьку знімали,

Та чи не буде на Чорному морі сильна хвиля
вставати,
Та чи не буде із каторги турецької якорів ізривати;*
Бо тая каторга турецькая—так нам доїла, так нам
доїла,

Залізо-кайдани ноги пообривало,
Козацькеє-молодецькеє тіло до костей постирало“.
Коли баша турецький,
Недовірок християнський,*
Вже по ринку похожає,
Та на свої турки зозла гукає:
„Турки-нечари*, кажу я вам: добре дбайте,
По три пучки тернини у руки таволги червоної
набирайте,

Од ряду до ряду заходжайте,
Та по три рази в одно місто невільника затинаяте“.
То турки-нечари добре дбали,
По три пучки тернових у руки червоної таволги
набирали,

Од ряду до ряду заходжали,
Та по три рази в одно місто бідного невільника
затинали,

До костей козацькеє тіло молодецькеє оббивали,
Кров християнську неповинно проливали.
То як стали біднії невільники на собі кров зобачати,
Стали турка клясти-проклинати:

„Ой ти, турок проклятий, віра бусурменська,
Розлуко християнська!
Ти не одного сина із отцем із матір'ю розлучала,
І брата з сестрою,
І мужа з женою,
Товариша з товаришем;
Бідному невільнику ніколи й спокою немає,
Визволь нас, господи, із тяжкої неволі
Та на тихії води,
І на яснії зорі,*

Та у край веселий,
Между мир хрещений,
У городи християнські!
Дай, боже, люду царському,
Народу християнському
На здоров'я й на многії літа
До кінця віка!

ПЛАЧ НЕВІЛЬНИКА

То не ясний сокіл квилить - проквिलाє,
Як син до батька, до матері у городи християнські
поклони посилає,
Сокола ясного рідним братом називає:
„Соколе ясний,
Брате мій рідний!
Ти високо літаєш,
Ти далеко видаєш,—
Чому у мого батька й матері ніколи в гостях не
буваєш?

Полинь ти, соколе ясний,
Брате мій рідний,
У городи християнські;
Сядь — поди у мого батька, у матері перед ворітьми,
Жалібненько проквили,
Об моїй пригоді козацькій припомини.
Нехай же мій батько й матуся мою пригодоньку
знають,

Статки, маєтки ізбувають, великі скарби збирають,
Козацьку голівоньку з тяжкої неволі визволяють.
Бо як стане Чорне море согравають,
То не буде знати батько либонь мати,
У якій турецькій неволі синів своїх шукати,

Чи у пристані Козловській*, чи у городі Цареграді на базарі.

Будуть ушкали, турки, яничари набігати,
За Червоне море, у рабську землю продавати;*
Будуть за нас сребро-золото, не лічачи, брати,
Сукна дорогії поставами, не мірячи, за нас брати.
Ге-ге-ге-ге-ге!..

То брат-товариш тее зачуває,
До брата-товариша словами промовляє:
„Товаришу, брате мій рідний, не треба нам у городи
християнські поклони посылати,
Своєму батьку й матері більшого жалю завдавати,
Бо, хоча наш батько й мати будуть добре дбати,
Грунти великі, маєтки ізбувати, скарби збирати,
Та не знатимуть, де, у якій тяжкій турецькій неволі
синів своїх шукати.

Що сюди ніхто не заходжає,
І люд хрещений не заїжджає,
Тільки ясні соколи налітають,
На темниці сідають,
Жалібненько квилять-проквиляють,
Нас усіх, бідних невольників, у тяжкій неволі добрим
здоров'ям навіщають!“
Тоді ж то далася бідному невольнику турецька неволя
добре знати:

Кайдани руки і ноги заїдали,
Сирая сириця до жовтої кості біле тіло проїдала.
То біднії невольники на кров, на тіло поглядали,
Об вірі християнській гадали,
Землю турецьку, віру бусурменську кляли-проклинали:
„Ти, земля турецька, віра бусурменська,
Єсть ти наповнена сребром та золотом,
Тільки бідному невольнику на світі не вільно:
Що біднії невольники у неволі пробувають,
Празника Різдва чи то Великодня не знають,
Усі на Чорному морі у каторзі проклятих пробувають,

Об вірі християнській гадають,
Землю турецьку, віру бусурменську кленуть -
проклинають:
„Ти, земля турецька, ти, віра бусурменська.
Ти, розлука християнська:
Авжеж не одного ти розлучила за сім літ війною —
Мужа з жоною,
Брата з сестрою,
Діток маленьких з отцом, з маткою!“
Визволь, боже, бідного невольника
На святоруський берег,
У край веселий,
У мир хрещений!

✓ ВТЕЧА ТРЬОХ БРАТІВ З АЗОВА

Ой та то ж не пили пилили і не тумани вставали,
Як із землі турецької,
Та із віри бусурменської,
З города Озова*, з тяжкої неволі три брати утікали.
Що два то брати кінних,
А третій піший пішаниця;
Що він як чужий - чужаниця
✓ За кіньми біжить - підбігає,
На сире коріння
Та на біле каміння
Ніжки свої молодецькі посікає
Та сліди свої кров'ю заливає.
До кінних братів добігає,
За стременичка хапає,
Словами промовляє:
„Станьте ж, братці, коней попасіте,
І мене подождіте,

І з собою на коней возьміте,
До городів християнських хоч мало підвезіте!
Та й нехай же я буду знати,
Куди в городи християнські
До отця, до матері доходити".
То ті брати теє зачували
Та словами промовляли:
„Братику наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
Що ми самі не втечемо,
І тебе не ввеземо,
Бо буде з города Озова велика погоня вставати,
То тебе пішого в тернах, в мілюсах, в байраках
минати,

А нас кінних буде доганяти,
Стріляти й рубати
Або живцем у полон завертати.
Як жив ти, здоров будеш,
То й сам в землю християнську прибудеш".
То тіі брати сеє промовляли,
Відтіль побігали.
А менший брат, піший пішаниця
За кінними братами уганяє,
Коней за стремена хапає
Та словами промовляє,
І сльозами обливає:
„Братики мої, рідненькі, миленькі,
Як голубоньки сивенькі!
Коли ж, братці, не хочете ждати,
Хоч одно ви милосердіє майте:
Назад коней завертайте,
Із піхов шаблі виймайте,
І мені з пліч головку здіймайте,
І тіло моє порубайте,
В чистім полі поховайте,
А звірам і птицям на поталу не оддайте!"

То тії брати сее зачували
Та словами промовляли:
„Братику милий,
Голубонько сивий!
Що кажеш, мов наше серце ножем пробиваєш!
Що наші мечі на тебе не здіймуться,
На дванадцять частей розлетяться,
І душа наша гріхів до віку не викупиться.
Сього, брати, нігде ізроду не чували,
Щоб рідною кров'ю шаблю обмивали
Або гострим списом опрощення брали“.
„Коли ж мене, братця, не хочете рубати,
То прошу вас, братця,
Як будете до байраків прибувати,
Терновії віття в запілля рубайте,
А мені, меншому брату, в предмету покидайте!“
То вже два козаки у байраки уїжає,
Середульший же брат милосердіє має,
Терновії віття верхи ізтинає,
І пішому брату, меншому, у предмету покидає.
Отоді ж то до Савур-могили* добігали,
І на Савур-могілі три дні й три ночі спочивали,
І свого меншого брата, пішого пішаницю, піджидали.
А менший брат, піший пішаниця,
До тернів, байраків добігає,
Терновії віття у руки бере-хапає,
До серця козацького прикладає
Та сльозами обливає.
„Осюди ж то мої братики кінні пробігали,
Терновії віття в тернові стинали,
А мені, меншому брату, пішому пішаниці,
В признаку кидали,
Щоб же я знав куди з тяжкої неволі
В городи християнські,
До отця, до матері,
До роду утікати!“

Тут сеє промовляє,
Відтіль пробігає,
Із байраків, із мілюсів вибігає.
Не було ні тернів, ні байраків,
Ніяких признаков,
Тільки поле леліє,*

А на йому трава зеленіє.
Та став же старший брат та середульший
На полівку* вибігати, на степи високі,
На великі дороги розхідні,
Та й не стали ні тернів, ні байраків рубати
І меншому брату у признаку покидати.
То став же середульший брат
До старшого брата словами промовляти:
„Нум, брате, із себе зелені жупани скидати,
І червону та жовту китайку віддирати.
А нехай та нехай же він бідний знає,
Куди за нами, кінними, утікати!“

То старший же брат до середульшого брата став гордо
промовляти:

„Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке
На шматки драв *прикмет*“

Та меншому брату у предмету* давав?

А як же він жив-здоров буде,

То сам в городи християнські без наших предметів
усяких прибуде“.

То середульший брат милосердіє має,

То він із свого жупана червону та жовту китайку
видирає

І по шляху стеле-покладає,

А меншому брату, пішому, у предмету зоставляє.

Та став же середульший брат

До старшого брата словами промовляти:

„Братику мій старший, рідненький,

Як голубонько сивенький!

Тут же трави зелені

І води здорові,
І очерети вдобні.
Станьмо ми, брате, тут хоч мало-немного,
Своїх коней попасімо,
І свого меншого брата, пішого пішаницю, підождімо,
І на коні візьмімо,
До городів християнських трохи підвезімо.
Нехай же наш брат, піший пішаниця,
Буде знати, куди в городи християнські
До отця, до матері доходжати!“
То став же брат старший до середульшого промовляти:
„Ой та чи ще ж тобі, брате, каторга турецька не
ввірялась,

Чи сириця в руки не в'їдалась!
Що як будемо, брате,
Свого пішого меншого брата піджидати,
То буде з города Озова велика погоня уставати,
То буде нас кінних доганяти,
То буде нас на три штуки рубати,
Або в гіршу неволю живцем завертати.
То буде ж нашого брата, меншого пішого
У тернах і байраках на спочині минати.
То ми свого брата, меншого, не ввеземо,
І самі із озівської турецької неволі не втечемо!“
То став же пішоходець із тернів виходити,
То став червону китайку находити.
Та у ручки бере-хапає,
Словами промовляє:

„Недурно червона китайка по шляху валяє,
Що, мабуть, моїх братиків ріднесеньких
В живих на світі немає!
А коли б же я міг знати, чи їх постріляно, чи їх
порубано,
Чи живими в руки забрано,
Гей, то пішов би я по тернах, по байраках блукати,
Тіла козацького, молодецького шукати,.

Та тіло козацьке, молодецьке в чистім полі поховати,
Звірям і птицям на поталу не оддати!“
На шлях Муравський вибігає,*
Та тільки трошки своїх братиків рідненьких сліди
забачає.

То побило меншого брата в полі три недолі:
Одно — безвіддя,
А друге — безхліб'я,
А третє — буйний вітер у полі повіває
Та бідного козака з ніг валяє.
До Савур-могили прибуває
І на Савур-могилу ісходжає
І там собі дев'ятого дня спочинок має,
Дев'ятого дня з неба води-погоди вижидає,
І мало-немного спочиває.
А ось до нього вовки-сіроманці находжали
І орли чорнокрильці налітали,
В головах сідали,
Хотіли заздалегodi живота темний похорон одправляти.
То він їх забачає.
Та словами промовляє:
„Вовки-сіроманці і орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоч мало-немного підождіте,
Поки душа козацька з тілом розлучиться;
Отоді ж ви будете на чорні кудрі наступати,
Іспід лоба чорні очі висмикати,
Попід зеленими яворами ховати,
І комишами укривати!“
І мало-немного спочивав.
От руками не візьме,
Ногами не піде,
Ясно очима на небо не згляне,
На небо взирає і тяжко вздыхає:
„Голово ж ти моя козацька,
Голово ж ти моя молодецька!

Бувала ж ти у землях турецьких
І в вірах бусурменських,
А тепер припало на безвідді, на безхліб'ї погибаю!“
Ой не чорная хмара налітала,
Не буйні вітри війнули,
Як душа козацька з тілом розлучилась.
Отоді ж до його вовки-сіроманці находжали
І тіло козацьке-молодецьке жвакували;
І орли-чорнокрильці налітали,
В головах сідали,
І чорні очі іспід лоба висмикали;
Ще й дрібная птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло обдирала;
Ще й зозулі налітали,
В головах сідали,
Як рідні сестри кували;
Ще й вовки-сіроманці находжали
І жовтую кість по тернах, по балках розтаскали,
Попід зелененькими яворами ховали,
Комишами укривали,
Та жалібно квилили і проквiliaли:
То ж вони козацький похорон одправляли.
Та стали два брати кінних до річки Самарки* прибігати,
Стала їх темная нічка обнімати,
То став же старший брат до середульшого брата
словами промовляти:

„Станьмо, брате, тут!“

Тут могили високі,

І трава хороша,

І вода погожа!

Станьмо ж, брате, хоч мало-немного,

Коней попасімо;

Станьмо, брате, поки сонце обігріє,

Чи не прибуде к нам брат наш менший,

Піший піхотинець.

Тоді ж на його великое усердіє маю

І всю добичу іскидаю,
А його пішого mezi коні хапаю!“
„Тоді ж було, брате, хапати, як я казав!
Уже дев'ятий день минув,
Як (він) хліб-сіль їв і воду пив,
Досі на світі немає!“
Отоді ж вони коней пустопаш попускали,
І кульбаки під себе постеляли,
А оружжя по комишах поховали
Та безпешно спати полягали,
Світової зорі дожидали.
Як став же божий світ світати,
Стали вони на своїх коней сідати,
Через річку Самарку в городи християнські утікати,
То став же старший брат до середульшого словами
промовляти:

„Як же ми будемо до отця, до матері прибувати,
Що ж ми будемо їм повідати?
Будемо ж, брате, по правді казати,
Буде отець-мати нас проклинати,
А будемо перед отцем і матір'ю олгати,
То буде нас господь милосердний видимо і невидимо
карати.

А хіба скажемо, брате, так:
Що не в одного пана пробували
І не одну неволю мали.
І ми ночної доби до нього забігали:
„Встань, брате, з нами, козаками,
З тяжкої неволі утікати!“
Тоді ж він так сказав:
„Тікайте ж ви, братця,
А я буду тут zostаваться.
Чи не буду луччого щастя-долі собі мати!“
Як будуть отець і мати помирати,
То будем грунти-худобу на дві часті паювати,
А третій же ж нам не буде мішати!“

Тут сеє промовляють,
Не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яничари ізза могили напали,
Постріляли, порубали,
А коней із добичею в городі, в Туреччину назад
вертали.

Полягла голова двох братів вище ріки Самарки,
А третього, меншого,
На Савур-могилі,
А слава не вмере,
Не поляже,
Од нині й до віка,
А вам на многі літа!

✓ МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.^{*}
Що у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невільників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного, увічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,^{*}
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
„Гей козаки,
Ви, біднії невільники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день
тепера?“

Що тоді бідні невільники зачували,
Дівку-бранку,

Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
„Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного увічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера!“
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:

„Ой, козаки,
Ви, біднії невільники!
Що сьогодні у нашій землі християнській великодна
субота,

А завтра святий празник, роковий день — великдень“.

То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,

Дівку-бранку,

Марусю, попівну Богуславку,

Кляли-проклинали:

„Та бодай ти, дівко-бранко,

Марусю, попівно Богуславко,

Щастя й долі собі не мала,

Як ти нам святий празник, роковий день великдень
сказала!“

То тоді дівка-бранка,

Маруся, попівна Богуславка,

Тее зачувала,

Словами промовляла:

„Ой, козаки,

Ви, біднії невільники!

Та не лайте мене, не проклиняйте;
Бо як буде наш пан турецький до мечеті виїжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невільників, на волю випускати".
То на святий празник, роковий день — великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невільників,
На волю випускає
І словами промовляє:
„Ой, козаки,
Ви біднії невільники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнськії утікайте;
Тільки прошу я вас, одного города Богуслава не
минайте,

Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,—
Бо вже я потурчилась, побусурменилась,

Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного".
Ой визволи, боже, нас всіх, бідних невільників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, боже, у просьбах ширих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невільників!

СОКІЛ І СОКОЛЯ

Вилинули соколи із чужої сторони,
Сіли - пали в лісі, на привоздобному дереві орісі,
І звили собі гніздо драгоцінне, шерлатнеє,
І знесли вони собі яйце жемчужнеє,
І вивели вони собі дитя бездольнеє.
І полетів старий сокіл на чужу країну живності
доставати;

Він живності не дістав,
А тільки безрідне та бездольне ясне соколя, своє рідне
дитя, утеряв.

Ішли стрільці булахівці із Царегорода,
Шерлатнеє гніздо усмотріли,
Оріх - дерево ізрубили,
І бездольне, безрідне ясне соколя собі забрали,
Та в Цареград його занесли,
Та Івану Богословцеві на утіху йому оддавали...
Срібрені путі йому на ноги накладає,
І жемчугом глаза йому закриває,

І по Цареграді він похожає,
Своє серце звеселяє
І душу свою ясним соколям утішає.
А старий сокіл з чужої України прибуває,
Сизокрилого орла на своїй Україні стрічає:
„Ой здоров, здоров, сизокрилий орле!
Як ти тут живеш, проживаєш,
На своїй Україні пролітаєш?
Чи чув ти, прочув, чи бачив, пробачив,
Чи моє дитя бездольне, безрідне, ясне соколя, на моїй
Україні хоч мало ще гуляє?“
„Е гей, ні, ясний соколе, твого дитяти на сій
Україні немає,
А твоє дитя бездольне, безрідне, ясне соколя,
У вірі бусурманській,
У каторзі турецькій,
У городі Цареграді пробуває,
У Івана Богословця на його втіхи проживає“.
То старий сокіл до орла сизокрилого словами промовляє:
„Як же мені своє дитя бездольне, безрідне, ясне
соколя, у вічі увидіти,
Своє серце звеселити?“
Сизокрилий орел до нього словами промовляє,
Бить-то гірко плаче-ридає:
„Ти не знаєш, старий соколе, що робити!
Полети ти на Царгород-город, жалібненько заквили,
Своїм голосом віру бусурманську, каторгу турецьку
звесели,
А своєму дитяті бездольному, безрідному, ясному
соколяті, всю правду скажи:
Нехай він на сребрені пути не взирає,
На жемчуг не поглядає,
Що йому там хороше жити,
Є що їсти, є що пити,
Та нехай воно собі козацький звичай знає:
Як Іван Богословець буде по Царграді-городі гуляти

І його на руках носити,
Своє серце утішати,
То воно собі так безпечно головоньку свою нехай
склоняє;

То Іван Богословець буде велике милосердіє мати,
Буде з своїх рук слугам оддавати
І слугам своїм промовляти:
„Ой, ви, слуги мої дорогії,
Візьміть срібні пути дитяті бездольному, безрідному,
ясному соколяті, з ніг скидайте

І жемчуг з головоньки, з очей здіймайте,
Та за Цареград-город виходжайте,
Та на високий вал його викидайте,
Чи не буде тихий вітер повівати,
Чи не буде дитя безріднеє, бездольнеє, ясне соколя,
здоров'я собі мати...

То вони теє зачували,
За Цареград-город виходжали,
Дитя бездольне, безрідне, ясне соколя, на високий вал
викидали....

А старий сокіл свої крила на землю спускає,
І своє дитя бездольне, безрідне, ясне соколя, на крила
хапає

Та під висоту підношає...
До свого дитяти бездольного, безрідного, ясного
соколяти, промовляє:

„А що моє дитя, ясне соколя, чи лучче в Цареграді
у Івана Богословця проживати,
Чи лучче по білому світу ганяти?

Ой же лучче, дитя моє бездольне, безрідне, ясне
соколя, по білому світу гуляти,

Ніж у Івана Богословця у городі Цареграді, у вірі
бусурманській, у каторзі турецькій, пробувати!
То старий сокіл ясний через Царград-город пере-
літає,

То він жалібненько квилить, проквiliaє,

Царград-город кляне, проклинає:
„Хоч ти, Цареград-город, на все не жаден,
На срібло та злато,
У тобі хороше жити, є в чім людям ходити,
Єсть що їсти й пити,
Но тільки чоловікові нема одрадості!“

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І БАРАБАШ

Ей з день-години зчинались великі війни на Україні.
Ніхто ж то не мог обібраться, —
За віру християнську достойно-праведно стати;
Тільки міг обібраться
Барабаш да Хмельницький да Клиша Білоцерківський.*
Тоді був Барабаш у городі Черкаському гетьманом,
А пан Хмельницький у городі Чигрині полковничим,
А Клиша Білоцерківський в Білій Церкві писарем
військовим.

Тоді пан Барабаш не багацько гетьманував,
Да вже пан Хмельницький до себе кумом зазивав,
А ще дорогими напівками вітав
І стиха словами промовляв:
„Ей, куме, — каже, — куме!
Чи не могли б ми з тобою королевських листів
прочитати,

А козакам козацьких порядків подавати,
За віру християнську достойно-праведно стати?“
Да вже тоді пан Барабаш, гетьман молодий,
Нехороші мислі собі має,
І стиха словами промовляє:
„Ей, куме, — каже, — куме!
Нащо нам королевські листи читати?
Нащо нам, козакам — козацькі порядки давати?

Нашо нам за віру християнську достойно-праведно
стояти?

Лучче нам з ляхами, з мостивими панамі,
Хліб-сіть з упокоєм вічний час вживати“.

Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова
зачуває,

Так іще лучче свого кума напитками вітає.

Та вже пан Барабаш, гетьман молодий,

У свого кума Хмельницького дорогого напитку напився,

У його домі спать повалився.

Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі мав:

У свого кума з лівої кишені ключі винімав,

А спід пояса шовковий платок висмикав,

А з мизинного пальця щиро-злотий перстень знімав,

На свого служителя добре кликав-покликав:

„Служителю мій вірний!

Велю тобі значки од моїх рук забрати,

Самому на доброго коня сідати,

Та до города Черкаського скорим уремням, темною
годиною, прибувати,

Барабашській панії низький поклон покласти,

Чи ж могла б вона нам шкатули

З королевськими листами оддати?“

Служитель на доброго коня сідав,

До города Черкаського скорим уремням, темною
годиною, прибував,

У сінечки ввійшов — із себе шличок ізнімав,

А в світлицю ввійшов — низесенький поклон послав,

А тії значки на сқам'ї поклав:

„Ей, пані, гетьманша молодая!

Велів тобі пан Барабаш, гетьман молодий,

Шкатулу з королевськими листами оддати,

Чи не могли б вони з кумом удвох прочитати“.

Да вже тогді пані Барабашева як удариться об поли
руками,

Як обіллється гарячими сльозами:

„Нащо їм королівські листи читати?
Нащо козакам козацькі порядки давати?
Нащо б їм за віру християнську достойно-праведно
стояти?

Лучче б їм з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати.
Велю ж тобі, служителю, до ворот одходити
І шкатулу з королівськими листами із землі винімати,
Самому на доброго коня сідати
І до города Чигирина скорим уремням, темною годиною,
прибувати“.

Да вже тогді служителю до ворот одходив,
Шкатулу із землі винімав,
Сам на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим уремням, темною
годиною, прибував,
І своєму пану Хмельницькому шкатулу з королівськими
листами

До рук добре оддав.
Барабаш, гетьман молодий, од сна проспався
І став у свого кума Хмельницького
Королівські листи в руках доглядати.
Да вже тогді не став дорогого напиту підпивати,
А став до свого кума стиха словами промовляти:
„Ей, куме, — каже, — куме!

✓ „Нащо нам королівські листи читати?
Нащо нам козакам козацькі порядки давати?
Нащо нам за віру християнську достойно-праведно
стояти?

Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати“.
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова
зачуває,
Да до свого кума з гордістю вже сі слова промовляє:
„Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мені сими словами досаджати,

Да вже я ж не зарікаюсь тобі з пліч, як галку, голову
зняти,

Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати“.

Да вже пан Барабаш, гетьман молодий, од свого кума
сі слова зачуває,

Та стиха із двора із'їжджає,
І на свого старосту Кричевського* кличе-покликає:

„Ей, старосто Кричевський!

Чи не можна б мені пана Хмельницького забрати

Та турецькому салтану в подарунку живцем одіслати?

Да щоб нас ляхи, мостивії пани, за білосорів почитали“.

Тогді поїхав пан Барабаш путем-дорогою,

А пан Хмельницький лугом поза лугом (Базалугом).*

І случилось пану Хмельницькому

З правої сторони чотири полковники:

Один полковник — Мартин Ольшанський*,

А другий — Максим Полтавський,*

Третій полковник — Іван Богуня,*

А четвертий — Матвій Борохович.*

Да вже тогді вони на лядськії табори із'їжджали

І до козаків істиха словами промовляли:

„Ей, козаки, друзі-молодці, добре дбайте —

Руське оченаш читайте,

Ляхів упень рубайте,

Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,

А віри християнської на поталу в вічний час не
подайте!“

Да вже тогді козаки, друзі-молодці, добре дбали,

Руське оченаш читали,

Ляхів, мостивих панів, впень рубали,

Віри християнської на поталу в вічний час не подали.

Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,

Іще до свого кума стиха словами промовляє:

„Ей, куме, — каже, — куме!

Нащо нам королевські листи читати?

Нащо нам козакам козацькі порядки давати?
Нащо нам за віру християнську достойно-праведно
стати?

Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати".
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова
зачуває,
Да до свого кума з гордістю вже сі слова промовляє:
„Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мені сими словами досаждати,
Да вже я не зарікаюсь тобі з пліч, як галку, голову
зняти,

Жону твою з дітьми живцем забрати,*
Турському салтану в подарунку одіслати".
Як ето зговорив, то баржде* добре і вчинив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому,
Із пліч голову, як галку, ізняв,
Жону його із дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав.
Да вже тогді пан Хмельницький гетьманом став,
Да вже козаки, друзі-молодці, добре дбали,
І стиха словами промовляли:
„Ей, пане, Хмельницький, Богдане, Зіновію,
Наш батю, полковнику чигиринський!
Дай, господи, щоб ми за твоєї голови пили й гуляли,
А неприятеля под нозі топтали".

✂ КОРСУНЬСКА ПЕРЕМОГА

Ой обозветься пан Хмельницький,
Отаман батько Чигиринський:
„Гей друзі - молодці,
Браття козаки запорожці!

Добре знайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити затирайте!

Лядський солод, козацька вода,
Лядські дрова, козацькі труда“.

Ой за тее пиво

Зробили козаки з ляхами превеликеє диво;

Ой за той пивний молот

Зробили козаки з ляхами превеликий колот;

Ой за той пивний квас

Не одного ляха козак, якби скурвого сина, за чуба
потряс.

Ой не верби ж то шуміли, і не галки закричали,

Тож то козаки із ляхами пиво варить зачинали.

Ой обозветься перва пані-ляшка:

„Нема мого пана Гриця!

Десь поїхав дивиться,

Як буде козацьке пиво вариться!“

Ой обозветься друга пані-ляшка:

„Нема мого пана Яна!

Десь ізв'язали козаки якби барана!“

Ой обозветься третя пані-ляшка:

„Нема мого пана Якуба!

Ой, Якубе, Якубе!

Десь тебе з Жовтої Води, з бистрої річки Прута, і
довіку не буде!“

Ой не чорна хмара над Польщею встала:

То ж то не одна ляшка удовою стала! ✓

Бо на праву середу

Зняли козаки ляхів так, якби череду.

Ой котрих гнали до Прута, —

Була дороженька барзо крута;

Котрих до Бузька, —

Була дороженька барзо грузька;

А котрих до Хотини, —

То біжучи попотіли;

То кидали козаки ляхів у воду

К чортовій матері на прохолоду...
Гей, обозветься пан Хмельницький,
Отаман батько Чигиринський:
„Гей, друзі - молодці,
Браття козаки - запорожці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Од села Ситників до города Корсуня шлях канавою
перекопайте,
Потоцького* поймайте,
Мені в руки подайте!“
Гей, Потоцький, Потоцький,
Маєш собі розум жіноцький!
Не годишся ж ти воювати,
Лучче ж тебе до пана Хмельницького оддати
Сирої кобилини жовати
Або житньої соломахи бузиновим молоком запивати!

✓ ВАСИЛЬ МОЛДАВСЬКИЙ І ПОТОЦЬКИЙ

(ПОХІД В МОЛДАВІЮ)

Як із низу, із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, бог святий і відає,
Що Хмельницький думає - гадає.
Тогді ж то не могли знати ні сотники, ні полковники,
Ні джури козацькі,
Ні мужі громадські,
Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батю Зинов Богдану Чигиринський,
У городі Чигирині задумав вже й загадав:
Дванадцять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з города Чигрина рушав.
За ним козаки йдуть,
Яко ярая пчола гудуть;

Которий козак не має в себе шаблі булатної,
Пищалі семип'ядної,
Той козак кий на плечі забирає,
За гетьманом Хмельницьким ув охотне військо
поспішає.

Оттогді ж то, як до річки Дністра прибував,
На три часті козаків переправляв.
А ще до города Сороки прибував,
Під городом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв;
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя Молдавського посилав,
А в листах приписував:
„Ей, Василю Молдавський,
Господарю волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною битися?
Чи мириться?
Чи города свої волоські уступати?
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?“
Тогді ж то Василь Молдавський,
Господар волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зинов Богдану Чигиринський!
Не буду я з тобою ні битися,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти;
Не лучче б тобі покоритися меншому,
Ненужли мені тобі старшому!“
Оттогді ж то Хмельницький, як сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сідав,

Коло города Сороки поїжжав,
На город Сороку поглядав,
Іще стиха словами промовляв:
„Ей, городе, городе Сороко!
Ще ти моїм козакам дітям не заплотха,
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великї скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю*на місяць жаловання давати“.
Оттогді то Хмельницький як похвалився,
Так гаразд добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано знадобіддя взяв,
На ринку обід пообідав,
К полудній годині до города Січави припав,
Город Січаву огнем запалив.
І мечем ісплюндрував.
Оттогді та інії січавці гетьмана Хмельницького у вічі
не видали,

Усі до города Яси повтікали,
До Василя Молдавського істиха словами промовляли:
„Ей, Василю Молдавський,
Господарю наш волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти,
Будемо тобі голдовати,*
Коли ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем іншому пану кров'ю вже голдовати“.
Оттогді то Василь Молдавський,
Господар волоський,
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотині од'їжджав,
У Хвилецького капітана станцією стояв,
Тогді ж то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького, кроля польського, посилав:
„Ей, Івану Потоцький,
Кролю польський!
Ти ж бо то на славній Україні п'єш-гуляєш,

А об мой ти пригоді нічого не знаєш;
Що ж то в вас гетьман Хмельницький, русин,
Всю мою землю волоську обрушив,
Все моє поле коп'єм ізорав,
Усім моїм волохам, як галкам, з пліч головки
познімав.

Де були в полі стежки - доріжки,
Волоськими головками повимощував;
Де були в полі глибокі долини,
Волоською кров'ю повиповнював“.

Оттогді то Івану Потоцький,

Кролю польський,

Листи читає,

Назад одсилає,

А в листах приписує:

„Ей, Василю Молдавський,

Господарю волоський!

Коли ж ти хотів на своїй Україні проживати,

Було б тобі Хмельницького у вічні часи не займати;

Бо дався мені гетьман Хмельницький гаразд добре
знати:

У первій війні

На Жовтій Воді

П'ятнадцять моїх лицарів стрічав, —

Невеликий їм одвіт оддав:

Всім, як галкам, з пліч головки поздіймав;

Трьох синів моїх живцем узяв,

Турському салтану в подарунку одіслав,

Мене, Івана Потоцького,

Кроля польського,

Три дні на прикові край пушки держав,

Ані пить мені, ні їсти не дав.

То дався мені гетьман Хмельницький гаразд добре
знати,

Буду його во вік-вічний пам'ятати.“

Оттогді то Хмельницький помер,

А слава його козацька не вмере, не поляже.
Теперешнього часу, господи, утверди і поддержи
Люду царського,
І всім слухащим,
І всім православним християнам,
Сьому домодержавцю,
Хазяїну й хазяйці
Подай, боже, на многа літа!

ПОВСТАННЯ ПІСЛЯ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО МИРУ

Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман
Хмельницький починив,
Що з ляхами, із мостивими панамі у Білій
Церкві замирив.

Да велів ляхам,
Мостивим панам,
По козаках, по мужиках, станцією стояти,
Да не велів великої станції вимишляти.
То ще ж то ляхи,
Мостивії пани,
По козаках і по мужиках поставали,
Да великую станцію вимишляли,
Од їх ключі поодбирали,
Да стали над їх домами господарями.
Хазяїна на конюшню одсилає,
А сам з його жоною на подушках починає;
То козак, альбо мужик, із конюшні приходжає,
У квартиру поглядає,
Аж лях, мостивий пан, іще із його жоною на
подушках починає.
То він один осьмак у кармані має,

Піде з тоски да з печалі у кабак, да й той прогуляє,
То лях, мостивий пан, од сна уставає,
Юлицею йде,

Казав би як свиня нескребена попереду ухом веде,
Іще слухає-прослухає,

Чи не судить його де козак альбо мужик.

У кабак уходжає,

То йому здається,

Що його козак медом шклянкою або горілки чаркою
вітає,

Аж його козак межи очі шклянкою шмагає,

Іще стиха словами промовляє:

„Ей, ляхи ж ви, ляхи,

Мостивії пани!

Хотя ж ви од нас ключі поодбирали,

І стали над нашими домами господарями, —

Хотя б ви на нашу кумпацію не находжали!“

Тогді ж то козаки стали у раді, як малії діти;

Од своїх рук листи писали,

До гетьмана Хмельницького посиляли,

А в листах приписували:

„Пане гетьману Хмельницький!

Батьку Зинов наш Чигиринський!

Защо ти на нас такий гнів положив?

Нащо ти на нас такий ясир* наслав?

Уже ж тепер ми ні в чому волі не імієм:

Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали,

І стали над нашими домами господарями“.

Тогді ж то Хмельницький листи читає,

Стиха словами промовляє:

„Ей, козаки, діти, друзі, небожата!

Погодіте ви трохи мало, не багато, —

Як од святої покрови до світлого трехднегого
воскресення,

Як дасть бог, що прийде весна красна —

Буде наша вся голота рясна“.

Тоді ж то пан Хмельницький добре дбав,
Козаків до схід сонця в поход виправляв,
І стиха словами промовляв:

„Ей, козаки, діти, друзі,
Прошу я вас, добре дбайте,
На славу України прибувайте,
Ляхів, мостивих панів, упень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу не давайте!“
Тоді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,
Усі по пущах, по лісах повтікали;
То козак і лісом біжить,
А лях за кущем і лежачи дрижить;
То козак ляха за кущем знаходжає,
Келепом межи очі наганяє,
І стиха словами промовляє:

„Ой, ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани,
Годі ж вам поза кущами валяться, —
Пора до наших жінок на опочинок іти,
Уже наші жінки і подушки поперебивали,
І вас ляхів, мостивих панів, ожидали“.
Тоді то ляхи козаків рідними братами узивали:

„Ей, козаки,
Ріднії брати!
Коли б ви добре дбали,
Да нас за річку Вислу хоть в одних сорочках
пускали!“

Оттогді то ляхам бог погодив:
На річці Вислі лід обломив;
Тоді козаки ляхів рятували,
За патли хватили
Да ще далі під лід підпихали, —
І стиха словами промовляли:
„Ей, ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани!

Колись наші діди над сією річкою козакували,
Да в сіей річці скарби поховали;
Як будете скарби находити,
То будемо з вами за рідного брата жити.
Ступайте, тут вам дорога одна,
До самого дна!“
Тоді ж то Хмельницький умер,
А слава його не вмирає.

ІВАН БОГУН

Як у Вильниці, на границі,
Над Бугом рікою,
Там стояв Іване Богуне Каленицький,
Обителю Комлицький,
Із ляхами, із мостивими панами,
Чотири неділі в запорі,
Казав би, як у тяжкій, великій неволі.
Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького посилав:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинову Чигиринський,
Помочі-порятунку дай...“

+ ХВЕСЬКО ГАНЖА АНДИБЕР

Ой полем, полем Килиїнським,
Битим шляхом Ордиїнським,
Ей гуляв, гуляв козак, бідний летяга*,
сім год і чотири,

Да потеряв спід себе три коні воронії.
На бідному козаку летязі
Три сіромазі,
Опанчина рогожовая,
Поясина хмельовая;
На козаку бідному летязі сап'янці —
Видні п'яти і пальці,
Де ступить — босої ноги слід пише.
А ще на козаку бідному летязі шапка-бирка —
Зверху дірка,
Шовком шита,
Буйним вітром підбита,
А околиці давно немає.
Іще ж то козак бідний летяга до города Килиї*прибуває;
Та не питається, де б то стати,
Коня попасти,
А питається, де корчма новая,
Шинкарка молодая,
Настя кабашна:
„Тая на нас, на бідних летяг, хоч зла, да й обашна“.
Городом Килиєю іде,
Слухає, прислухається:
Чи не радиться хто на славне Запорожжя гуляти.
Аж тільки радяться, поражаються
Три дуки* - сребраники
На кабак іти
Меду та оковитої горілки попивати.
Тоді то козак добре дбав,
Попереду собі у кабаку квартиру займав;
Край груби сідає,
Плечі свої козацькі пригріває.
Тоді дуки-сребраники у кабак уходжали,
У стола сідали,
По цебру меду, оковитої горілки постановляли.
Первий дука-сребраника Гаврило Довгополенко
Переяславський,*

А другий — Войтенко Ніжинський,*
Третій — Золотаренко Чернігівський.*
Іще ж бідного козака летяги не вітають
Ні медом шклянкою,
Ні горілки чаркою.
То козак бідний летяга на дуків-сребраників скося
поглядає.

То один дука-сребраника був обачний,
Гаврило Довгополенко Переяславський:
Із кармана людську денежку виймав,
Насті кабашній до рук добре оддавав,
А ще стиха словами промовляв:
„Ей, — каже, — ти шинкарко молода, ти Насте кабашна!
Ти, — каже, — до сих бідних козаків летяг хоч злая,
да й обашна;

Коли б ти добре дбала,
Сю денежку до рук приймала,
До погребя одходила,
Хоч норцового пива уточила,
Сьому козаку, бідному летязі,
На похмілля живіт його козацький скріпила!“
Оттогді то Настя кабашна денежку приймала,*
До погребя одходила,
Меду да оковитої горілки вточила,
Козаку бідному летязі коновку*в руки втербила.
Оттогді то козак бідний летяга як узяв коновку за ухо,
Оглядиться, — аж і в дні сухо.
Оттогді то козак бідний летяга,
Як став у собі хміль козацький зачувати,
Став коновкою по мосту погрімати;
Стали в дуків-сребраників
Із стола чарки й шклянки літати.
Оттогді ж то козак бідний летяга,
Як став у собі більший хміль зачувати,
Став спід панчини рогожової,
Спід поясини хмельової,

Щирозлотний обушок виймати,
Став шинкарці молодій за цебер меду застановляти;
Стали дуки-сребраники
Один до одного стиха словами промовляти:
„Ей, шинкарко молода,
Настя кабашна!
Нехай сей козак, бідний летяга,
Не мається в тебе сеї заставічини викупляти;
Нам, дукам-сребраникам,
Нехай не зарікається воли поганяти,
А тобі, Насті кабашній, груб топоти“.
Оттогді то козак, бідний летяга,
Як став сії слова зачувати,
Так він став поконець стола сідати,
Став чересок винімати,
Став шинкарці молодій,
Насті кабашній,
Увесь стіл червінцями устилати.
Тогді дуки-сребраники,
Як стали в його червінці зоглядати,
Тогді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою.
Тоді й шинкарка молода
Настя кабашна
Істиха словами промовляє:
„Ей, козаче, — каже, — козаче!
Чи снідав ти сьогодні, чи обідав?
Ходи зо мною до кімнати,
Сядем ми з тобою поснідаєм,
Лі пообідаєм“.
Тогді то козак, бідний летяга,
По кабаку походжає,
Квартирку відчиняє,
На бистрії ріки поглядає,
Кличе, добре покликає:

„Ой ріки, — каже, — ви ріки низовії,
Помощниці Дніпровії!
Або мені помочи дайте,
Або мене з собою візьміте!“
Оттогді один козак іде,
Шати дорогії несе,
На його козацькі плечі надіє;
Другий козак іде,
Боти сап'янові несе,
На його козацькі ноги надіє;
Третій козак іде,
Шличок козацький несе,
На його козацьку главу надіє.
Тогді дуки-сребраники
Стиха словами промовляли:
„Ей не єсть же се, братці,
Козак бідний летяга,
А єсть се Хвесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький!
Присунься ти до нас, — кажуть, — ближче,
Поклонимось ми тобі нижче,
Будем радиться,
Чи гаразд добре на славній Україні проживати“.
Тогді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою.
То він тее од дуків-сребраників приймав,
Сам не випивав,
А все на свої шати проливав:
„Ей, шати мої, шати!
Пийте, гуляйте:
Не мене шанують,
А вас поважають!
Як я вас на собі не мав,
Ніхто мене й гетьманом не почитав“.
Тогді то Хвесько Ганжа Андибер,

Гетьман запорозький,
Стиха словами промовляв:
„Ей козаки, — каже, — діти, друзі, молодці!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сих дуків-сребраників
За лоб, наче волів, ізза стола вивожайте,
Перед окнами покладайте,
У три березини потягайте“.
Тоді ж то козаки, діти, друзі, молодці
Добре дбали,
Сих дуків-сребраників за лоб брали,
Ізза стола, наче волів, виводжали,
Перед окнами покладали,
У три березини потягали,
А ще стиха словами промовляли;
„Ей дуки, — кажуть, — ви дуки!
За вами всі луги і луки,
Нігде нашому брату козаку летязі стати
Й коня попасти“.
Тоді то Хвесько Ганжа Андибер,
Гетьман запорозький,
Хоча помер,
Дак слава його козацька не вмере, не поляже.
Теперешнього часу,
Господи, утврди й подержи
Люду царського,
Народу християнського,
На многая літа!

ВІТЧИМ

Ой у неділю, барзо раңо пораненьку,
Та то не в усі дзвони дзвонили, —
Як у крайньому домі отець і мати говорили,
Отець і мати говорили,

Та у чужую сторононьку сина випровожали:

„Та іди ж ти, сину, міжду люди:

Там тобі лучче буде“.

„Ей, то як то мені, мати, не хотілося

У чужій стороні пробувати:

Будуть мене люди знати,

Будуть мене пришельцем називати!“

Та то сестра старша коня веде,

Середульшая зброю несе,

Найменшая брата випровожает

Та словами промовляє:

„Ой, мій братику милий,

Як голубонько сивий;

Відкіль тебе у гості виглядати:

Чи з буйного вою,* чи з чистого поля,

Чи з славного люду Запорожжя?“

„Ой не виглядай мене, сестро,

Ні з буйного вою, ані з чистого поля,

Ані з славного люду Запорожжя;

А візьми, сестро, жовтого піску

Та посій на білому камені;

Та вставай раненько,

Та поливай пісок частенько

Ранніми і вечірніми зорями

Та все своїми дрібними сльозами.

То як будуть, сестро, о Петру ріки замерзати,*

А об Різдві калина в лузі білим цвітом процвітати,

А об Василю ягоди зржати,*

Жовтий пісок на білому камені схожати,

Та синім цвітом процвітати,

Хрещатим барвінком камінь устилати, —

То тоді я буду до вас, сестро, в гості прибувати“.

„Ой, братику ж мій милий,

Як голубонько сивий!

Ой, якова ж в світі стала,

Що я сього од старих людей не чувала:

Ой, щоб о Петру ріка замерзала,
А об Різдві калина в лузі процвітала,
Та об Василю ягоди зрожала,
А щоб жовтий пісок на камені схожав,
Синім цвітом процвітав,
Хрещатим барвінком камень устилав, —
Щоб то тогді брат до сестри
У гості прибував“.

„А йще ж бо ти, сестро,
Та сьому не догадаєшся,
Що уже о Петру рікам не замерзати,
Коли об Різдві калині не процвітати,
І об Василю ягод не зрожати,
Жовтому піску на камені не схожати,
Хрещатим барвінком каменя не встилати,
То так то мені, сестро, у вашому домі гостем не
бувати“.

„Ей то добре ж то, братику, знати
Та у себе мати,
Та у чужій сторононьці у дорогих кармазинах похо-
жати, —

То будуть тебе добрі люди знати;
Ей, то будуть у тебе куми і побратими.
Як пришибе тебе, братику, на чужій сторононьці
Злая година,
Лиха хуртовина,
То одречеться тогді од тебе всяка названа родина:
І куми, і побратими,
І товариш вірненький!“
Як то трудно риби на суходолі,
Звіру-птиці без поля, без діброви,
(То так то тяжко-важко на чужій сторонці пробувати
Без роду, без сердешної родиноньки.
Як то трудно із сирої землі
Камінь ізняти,
То так то тяжко важко на чужій сторононьці

Без роду, без сердешної родиноньки помирати.
Да услиши, господи, у просьбах, у молитвах
Люду царському, народу християнському
І всім головам слухащим
На многі літа,
До кінця віка!

ПРО СЕСТРУ І БРАТА

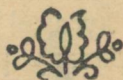
У святу неділю, барзо рано пораненько,
Не сива зозуля закувала,
Не дрібна птиця в бору защебетала,
Як сестра до брата, із чужої сторони,
У далекі города листи писала
Та братика рідненького, голубонька сивенького,
в гості прохала та благала:
„Братику мій рідненький, голубоньку сивенький!
Прошу я тебе: прибудь ти до мене,
І созвідай мене на чужій чужині,
При бідній, нещасній моїй злій хуртовині!
Що я, братику, на чужій чужині проживаю,
Усякий день дрібними сльозами проливаю“...
То брат тее зачуває,
Назад листи одсилає,
Та до своїй сестри рідненької словами промовляє:
„Рад би я, сестро, к тобі прибути,
Тебе созвідати,
Так не можу за бистрими водами
І за широкими степами,
За дальніми, далекими сторонами,
За темними високими лугами!“*
„То хотя то ти, мій братику рідненький,
Голубоньку сивенький,

Через бистрії води білим лебедоньком перепливи,
А через широкі степи малим-невеличким перепелонь-
ком перебіжи,

Через дальнії-далекі сторони,
Через темні-високі луги,
Ясним соколом перелини,
А на моє подвір'я сизокрилим голубом упади,
Та жалібненько заквили, та моє серце звесели!..
Що вже ж то,—каже,—братику, ідець празник, Христово
пресвітле воскресеніє,

Людям радість — а мені смутость...
Що люди на празник до божого дому ідуть,
Як бджола гудуть,
А з божого дому виступають,
Як маковим білим цвітом процвітають;
Пола із полою схожає,
Брат із сестрою плече-о-плече черкає,
На хліб, на сіль завертає,
А на мене, бездільну та безрідну, братику, ніхто
не погляне,

Мов би то нас ніхто і родом не знає!
Як ми в свого отця і матері проживали,
Як у нас то пили та гуляли!
Не світ і не зоря надобридень давали,
На хліб, на сіль зазивали;
А як пришибла лиха-нешасна хуртовина,
То тоді одреклися усі куми-побратими,
І вся своя названа рідная родина.
Трудно, братику, рибі без води пробувати,
Птиці і звіру без ліса у чистім полі гуляти,
А іще трудніше, тяжче й важче бездільному та без-
рідному чоловікові на чужій Україні проживати.

БІДНА УДОВА І ТРИ СИНІ

У святую неділеньку,
Рано-пораненьку,
То не сива зозуля кувала,
Не дрібна птиця щебетала,
Не у борі сосна зашуміла,—
То бідна удова
У своєму дому
З своїми дітьми гомоніла
Та ручками, пучками
Хліб-соль дробляла,
Та все синів годувала
Та у найми не пускала,
Чужим людям на потал не давала
І на стираніє ручок не подавала.
Ой та все всевишнього господа прохала:
„Поможи мені, господи,
Синів погодувати,
Та розуму подавати
Й дома постройти
І їх подружити“.
Ой то скоро бідна вдова їх возростила,
І грамоти повчила,
І дома постройла,
І їх подружила.
Як стали сини жити-проживати,
Стали в себе різні маєтки мати,
Стали молодих княгинь до себе заручати,
Стали бідну удову з свого подвір'я зсилати:
„Ой та іди ж ти, вдова старая,
Кудинебудь проживати,
Бо будуть до нас гості-панове заїжджати,
Будуть пить-гуляти,
То тут тобі спокою не буде,
Бо будуть у синіх каптанах,

У китаєвих штанях,
А ти будеш у сірім ряжінні між нами проходити,
Будеш нас острамляти,
Як то нам своїми очима на тебе оглянути?“
Ой то бідная вдова про тебе зачуває
І словами промовляє,
І сльозами промиває.
Що мовить словами,
Обіллється дрібними сльозами:
„То я вас, сини, годувала,
Як камні глотала,
А чого тепер од вас діждала!“
А в святую неділеньку, рано-пораненьку
Не в усі дзвони дзвонять,
А то сини свою неньку,
Свою стареньку,
Із подвір'я гонять.
Ой то старший за руку веде,
А середущий у плечі випихає,
А найменший ворота одчиняє
Та бідну кляне-проклинає:
„Гей, та іди ж ти, удова старая,
Кудинебудь проживати,
Бо нам невдобна,
Бо ти робить діла неспособна.
Оце ж тобі шлях-дорога широка і довга“.
Ой пішла ж то бідна удова, плаче,
Стежки не баче,
Спотикається,
А сидить найменший син край віконця,
Насміхається:
„Ой подивіться, хлопці,
Панове молодці,
Як наша мати на старість чи ума лишається,
Чи вона напивається,
Що попід тином хилляється!“

Ой то середущий син обізався:
„То ж наша мати не напивалась,
Ні ума не лишалась,
А то вона на старість із сил вибивається,
Що попід тином хиляється“.
Гей та іде чужая чужина,
Молодая челядина,
Питається:

„Чого ти, бідна вдова,
Тут ходиш, блукаєш,
Чом не йдеш до синів прожити,
Будеш своїм синам угодити,
До смерті прожити“.

„Ой ти, чужая чужина,
Молодая челядина!
Нащо ти мене питаєшся?
Чи маю у своїх синів прожити,
То буду тобі поєк угодити“.

Гей, чужая чужанина,
Молодая челядина,
Ворота одчиняє,
Бідну вдову до себе зазиває:

„Ой іди ж ти, вдово, до мене прожити,
Не будеш мені сіней, хати вимітати,
Тільки будеш дітей доглядати
І мені, молодому челядині, порядок давати.
Буду тебе за рідну неньку почитати
І до смерті годувати,
І до життя доглядати,
І повік свій будеш у мене прожити“.

Ой то бідна удова
У чужої чужанини,
Молодої челядини
Проживала тринадцяти года,
А на чотирнадцятому годі,
Стала хуртовина наступати,

Стала удовиченків побивати;
То перша хуртовина дома попалила,
А вторая — у полі хліб побила,
І нічого у полі і в домі не оставила.
Ой як стали удовиченки жити-проживати,
Не стали у себе нічого мати,
Стали дрібними сльозами проливати.
Що мовлять словами,
Обіллються дрібними сльозами.
А в святую неділеньку рано-пораненьку
Не в усі дзвони то дзвонять,
А то про удовиченків усі люди та й говорять.
Ой то гості пили-гуляли,
І за двір виїжджали,
І удовиченків висміяли;
„Що, мабуть, у їх хліба-солі нестало,
Що вони неньку,
Удову стареньку,
Із свого подвір'я ізослали“.
Ой у святу неділеньку рано-пораненьку,
То не сизі орли заклокчали,
Як три брата удовиченки
Од сна вставали,
Біле лице промивали
І молитви сотворяли.
Що, мовлять, словами,
Обіллються дрібними сльозами.
Що старший син мовить словами,
Обіллється слізними сльозами:
„Ой, брате мій середущий,
Брате найменший!
Та не гарно ми всі утрюх ізробили,
Гей, що ми свою неньку,
Удову стареньку,
Із свого подвір'я ізослали.
Ой ходім тепер перед богом

І перед людьми гріх - страм потерпімо,
Свою неньку,
Удову стареньку,
До себе упросімо!“
Ой то скоро шапки у руки забрали
І на коліна впали,
І свою неньку,
Удову стареньку,
До себе прохали:
„Гей та іди, ненько,
Удова старенька,
До нас проживати,
То будем жінок спиняти,
І дітей научати,
І тебе за рідну неньку почитати,
Чи не перестане нас господь мало-немного та й карати?“
Гей то бідна удова
На сльози не вдаряла,
Словами промовляла;
Що мовить словами,
Обіллється дрібними сльозами:
„Ой то як я вас, сини, годувала,
Як камні глотала,
А чого тепер од вас діждала,
Що на чужому подвір'ї проживаю?
То буду я на чужому подвір'ї помирати“.
То бідна удова на чужому подвір'ї померла.

СОРОЧИНСЬКА ТРАГЕДІЯ

Що у святу неділеньку рано-пораненьку у Соро-
чинцях сочинилося.

Усі люди союз собі великий мали,

У 14
Собі кумпанію велику ізбирали,
І все собі розмовляли:

„Як би то нам слободи дістати?
Щоб землі дістати, щоб було чим малих дітей году-
вати“.

Не діждали слободи сії знати,
А діждали Барабаша своїми очима повидати.
У понеділок рано пораненьку
Із Миргорода, із славного города Барабаш приїжджає,
з козаками прибуває,

До людей словами гукає:

„Ой що ж собі маєте,
Що ви слободи дожидаєте? —
Не будете ви слободи знати,
А будемо ми вас стинати,
Щоб ви собі заробляли, а слободи не дожидали“.
Ось стали люди словами промовляти і сльозами
проливати,

І Барабаша благати:

„З чого ми повинні жити-проживати,
Як у нас нічим бідних дітей годувати!“
Ой став Барабаш гнів великий покладати:
„Ви повинні ще козаків і коней погодувати,—
Бо нам було тяжко та важко сією дорогою проїжд-
жати“.

Усі люди руки підіймали, словами промовляли:

„Ми вас відтіля не визивали,
Не будем ми козаків годувати,
Не будем вашим коням і сіна доставляти.
За віщо ми будем свою жизнь покладати?
Де ми будем брати, щоб вас годувати?“
Великий гнів положили, великий сором ізробили,
Од людей од'їжджали, великий гнів покладали,
За царину виїжджали і совіт собі мали:
„Що ми будемо тепер од'їжджати,
А правди собі не шукати!“

А треба їм правду дати, щоб вони знали,
Як слободу шукати".
Тоді коні назад обертали,
Усіх людей на місці заступили,
Орудія оружили, усіх людей на землю положили,
Тіло їх християнське на землю поклали,
Кров безневинно проливали.
Котрі живі, живі zostались, руку вгору підіймали,
Барабаша кляли-проклинали:
"Барабаше, Барабаше, лишенько твоє і наше!
Людeй побиваєш, і сам тут погибаєш!
Свою голову покладаєш,
Стіки ти крові безневинно проливаєш,
І сам свою жизнь покладаєш!"
Ой у середу рано-пораненьку стіки то усього
сочинилось:

Пан Хвилоненко із Полтави прибуває,
З козаками приїжджає,
Всіх людей бідних собирає,
На коліна поставляє,
Безневинно обвиняє,
Тіло їх коло кості канчуками оббиває,
Кров їхню безневинно проливає.
Ой стіки то їх, бідних, побили,
І кров безневинно проливали,
По темних темницях забирали,
А бідних сиротят без хліба оставляли.
Ой як тяжко та важко було сиротят
Різдво христове дождати,
Без батьків, без своїх рідних празник пробувати,
Без хліба, без солі загигати.
Словами промовляли,
Сльозами проливали,
Батьків своїх споминали:
„Нехай ми будемо тепер знати, як батьки наші
помирали,

Безневинно кров проливали
І голови свої покладали.
Колись то ми будем знати,
Своєю кров'ю батьків одкупляти.
Ой тяжко та важко нам тепер на світі прожити,
Що нікому нам пораду дати".
Стали діти тихо говорити,
Котрих батьки по темних темницях пробувають:
"Ой колись то ми будем добре знати,
За цю неволю будем визволяти!"
Як то тяжко та важко по темних темницях пробувати
За неправду загибати!
Бідні невольники у неволі пробувають,
У темній темниці проживають - пропадають,
Суда праведного дожидають.
"Коли то нас буде праведний суд осуджати,
То тоді нас будуть із неволі випускати".
То товарищ до товариша словами промовляє,
Хвилоненка-полковника клене-проклинає:
"Бодай то перша куля не минула,
Гостра шабля шемонула!
Як буде тяжке його горе побивати
Та будуть тіло його ховати,
То тоді нас буде праведний суд осуджати,*
То будем ми тоді з неволі виступати, визволяти".

